

ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий інститут економіки, управління, права та
інформаційних технологій
Кафедра економіки та міжнародних
економічних відносин

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА **РОБОТА**

на здобуття ступеня вищої освіти магістр

на тему: **«Експорт аграрної продукції в умовах воєнного стану:
виклики та складові стійкості»**

Виконав: здобувач вищої освіти
за освітньою програмою Міжнародні
економічні відносини
спеціальності 292 Міжнародні економічні
відносини
ступеня вищої освіти магістр
денної форми навчання
Значко Євгенія Дмитрівна

Керівник: Шкурупій Ольга Всеволодівна
Рецензент: Жовнір Олена Олексіївна

Полтава – 2024 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ТА ЕКСПОРТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ	
1.1. Основні підходи до визначення політико-економічного середовища розвитку аграрної сфери та експорту сільськогосподарської продукції.....	8
1.2. Внутрішнє та зовнішнє політичне середовище експортної діяльності України.....	12
1.3. Особливості економічного середовища експортної діяльності України.....	17
Висновки до розділу 1.....	24
РОЗДІЛ 2. ВИРОБНИЧІ ТА ЕКСПОРТНІ МОЖЛИВОСТІ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	
2.1. Стан аграрного сектора України як передумова стійкості експорту сільськогосподарської продукції	26
2.2. Стан та динаміка експорту української аграрної продукції....	31
2.3. Структура агроекспорту України.....	36
Висновки до розділу 2.....	40
РОЗДІЛ 3. ПРОТИСТОЯННЯ ЗАГРОЗАМ І ЗБЕРЕЖЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ТА ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ	
3.1. Виклики, ризики та загрози розвитку аграрної галузі України та експорту аграрної продукції	43
3.2. Вплив воєнного стану на логістику та ринки збуту української аграрної продукції	50
3.3. Перспективні тенденції у розвитку агроекспорту України ...	56
Висновки до розділу 3.....	60
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток аграрної сфери та експорту сільськогосподарської продукції є одним із ключових факторів забезпечення економічної стабільності України. У сучасних умовах війни, політико-економічних викликів та глобальних змін ринку, аграрний сектор залишається провідною галуззю, яка забезпечує валютні надходження до бюджету та сприяє продовольчій безпеці світу. Війна в Україні значно вплинула на виробництво, експорт та логістику агропродукції, однак разом із викликами з'явилися нові можливості для диверсифікації ринків та розвитку експорту.

Дослідження стану аграрного сектору України, його експортного потенціалу та можливостей адаптації до умов війни висвітлені у працях таких вітчизняних науковців, як Баліцький М. І., Геєць В. М., Ващенко І.В., Шуст О. А, Варченко О. М., Крисанов Д. Ф., Вернюк Н. О. та інші [7, 8, 33]. В публікаціях зазначених науковців розглядаються питання важливості інтеграції України у світові аграрні ринки та на необхідності створення нових умов для експортного розвитку в умовах нестабільного політико-економічного середовища.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, а саме: «Розвиток агропродовольчої сфери в національному та геоекономічному просторі» №ДР 0122U201799 (дата реєстрації 24.12.2022 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є дослідження експорту аграрної продукції в умовах викликів воєнного стану із визначенням складових стійкості функціонування аграрної галузі.

Завдання дослідження:

1. Визначити основні підходи до оцінки політико-економічного середовища розвитку аграрної сфери та експорту сільськогосподарської продукції.

2. Проаналізувати вплив внутрішнього та зовнішнього політичного середовища на експортну діяльність.
3. Визначити особливості економічного середовища експортної діяльності України.
4. Дослідити стан аграрного сектора України в контексті передумов стійкості експорту сільськогосподарської продукції.
5. Оцінити структуру агроекспорту України.
6. Дослідити стан та динаміку експорту аграрної продукції України.
7. Виявити ризики, виклики та загрози, що впливають на аграрний сектор.
8. Проаналізувати вплив воєнного стану на логістику та ринки збуту української аграрної продукції.
9. Обґрунтувати перспективні напрями та інструменти розвитку експорту агропродукції.

Об'єктом дослідження є аграрний сектор України.

Предметом дослідження є експорт аграрної продукції України.

Методи дослідження. Робота базується на системному підході з використанням індукції, дедукції, аналізу та синтезу, а також методів експертних оцінок, порівняльного аналізу, структурно-функціонального аналізу, групування, описової статистики та візуального аналізу.

Інформаційною базою дослідження є документи Світової організації торгівлі, дослідженням NASA Harvest (NASA's Food Security and Agriculture Program), Міжнародна організація із стандартизації (International Organization for Standardization, ISO), WHO (World Health Organization), UNICEF (United Nations Children's Fund, Brookings Institution, Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine), WTO (The World Trade Organization), Поглиблена і всеохопна зона вільної торгівлі (DCFTA, Deep and Comprehensive Free Trade Area), USAID (United States Agency for International Development, Агенство США з міжнародного розвитку; незалежне агентство федерального уряду США), ФАО (Food and Agriculture Organization, FAO).

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження, висновки та пропозиції, сформульовані в кваліфікаційній роботі використані в практиці діяльності ТОВ «Агроветгруп». Зокрема, розглянуто та враховано пропозиції щодо вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності для сільськогосподарської продукції в умовах воєнного стану.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження за темою кваліфікаційної роботи було оприлюднено на VI Міжнародній науково-практичній конференції (м. Полтава, 14 травня 2024 року) та II Всеукраїнській науково-практичній онлайн-конференції (Кам'янець-Подільський, 11 – 12 грудня 2024 року)

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 2 наукові праці:

1. Значко Є.Д., Подолько Д.І., Шкурупій О.В. Поточні та майбутні конкурентні переваги України на світовому ринку. *Маркетингове забезпечення продуктового ринку. Збірник тез XVI Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Полтава, 14 травня 2024 року). Полтава: ПДАУ. 2024. С. 117-120.

2. Значко Є.Д., Шкурупій О.В. Експорт сільськогосподарської продукції України під час війни: виклики та можливості. *Московсько-українське мілітарне і світоглядне протистояння: історія та сучасні виклики. Збірник тез II Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції* (Кам'янець-Подільський, 11 – 12 грудня 2024 року). URL: <https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/ogoloshennya/konferencii/2024/34.pdf>.

Обсяг і структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі змісту, вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків та списку використаних інформаційних джерел. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 71 сторінку друкованого тексту; обсяг основного тексту – 62 сторінок. Робота містить 11 таблиць, 4 рисунки. Список використаних джерел налічує 33 найменування.

РОЗДІЛ 1

ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ТА ЕКСПОРТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

1.1. Основні підходи до визначення політико-економічного середовища розвитку аграрної сфери та експорту сільськогосподарської продукції

В Україні сучасні умови господарювання визначають, передусім, війна, політика та економіка. Сукупність цих чинників утворює середовище ведення бізнесу в країні у цілому та, безперечно, позначається на можливостях аграрного сектору економіки. Політико-економічне середовище в аграрній сфері – це сукупність політичних та економічних факторів, які взаємодіють і впливають на розвиток сільського господарства. Таким чином, це є фіскальна та бюджетна політика, державні команди, шляхи економічного розвитку та ринкові механізми, які представляють ті задачі, які слугують надбанням необхідних умов для діяльності аграрних підприємств та фермерів.

Політико-економічне середовище відіграє ключову роль у формуванні умов для розвитку аграрного сектора, особливо в умовах глобальних криз і локальних конфліктів. Особливості цього середовища визначаються такими факторами, як державне регулювання, податкові та митні політики, міжнародні угоди, умови фінансування та інвестування в аграрну сферу. В умовах воєнного стану ці фактори набувають особливої актуальності, оскільки впливають не лише на можливості експорту продукції, але і на загальний рівень продовольчої безпеки країни.

Ключовими факторами, що формують політико-економічне середовище в аграрній сфері, є:

- державна аграрна політика та стратегія розвитку галузі;

- законодавство, що регулює діяльність сільськогосподарських підприємств;
- економічні механізми державної підтримки (субсидії, пільгове кредитування, податкові преференції тощо) ;
- зовнішньополітичні відносини та торговельні угоди;
- кон'юнктура світових сільськогосподарських ринків;
- рівень розвитку сільської інфраструктури та логістики;
- доступність фінансових ресурсів для сільгоспвиробників.

Держава відіграє ключову роль у формуванні політико-економічного середовища в аграрній сфері. Через реалізацію ефективної аграрної політики, державного регулювання та застосування різноманітних економічних механізмів підтримки, держава визначає умови функціонування сільськогосподарських виробників та впливає на розвиток усього аграрного сектору.

Основними інструментами державного впливу є:

- розробка і реалізація державних програм підтримки сільського господарства;
- удосконалення нормативно-правової бази, що регулює аграрну діяльність;
- запровадження податкових пільг, дотацій, субсидій, пільгового кредитування;
- інвестування в розвиток сільської інфраструктури;
- сприяння експорту сільськогосподарської продукції [18].

Вплив політичних чинників на розвиток аграрного сектору проявляється як здійснення державної політики відповідного спрямування. Урядові рішення (передусім зовнішньополітичні) впливають на сільськогосподарське виробництво, зберігання та транспортування продукції. В умовах воєнного стану країни зазвичай посилюється контроль за експортними операціями, вводяться додаткові обмеження для забезпечення внутрішньої продовольчої безпеки, що безпосередньо впливає на діяльність аграрних компаній.

Зокрема, багато країн у періоди криз тимчасово обмежують експорт окремих видів продукції, щоб гарантувати національні потреби споживання. Україна вирішує питання національної безпеки іншим чином. Національний інтерес становить валютна виручка, яка надходить в країну від експорту сільськогосподарської продукції та, у т.ч., зернових. Попри всі загрози національній економіці і суспільству, які висуває війна, проблема голоду за три роки ведення військових дій в Україні не поставала жодного разу. Зважаючи на це стратегічним пріоритетом для країни стала зовнішня торгівля сільськогосподарською продукцією.

В системи політичних чинників також особливе значення мають міжнародні угоди та підтримка світових організацій, таких як Світова організація торгівлі (СОТ) або Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО), які можуть надавати фінансову допомогу або розробляти механізми захисту аграрного експорту.

Економічне середовище розвитку аграрної сфери залежить від таких чинників, як рівень податків, доступність кредитів для фермерів, інфляційні процеси та валютний курс. Під час криз економічна ситуація в країні часто змінюється, що створює додаткові перешкоди для аграрного бізнесу. Наприклад, інфляція та зростання вартості ресурсів (паливно-мастильних матеріалів, добрив, насіння) суттєво підвищують собівартість продукції, що призводить до зниження рентабельності аграрного експорту.

Курс національної валюти також має велике значення для аграрного сектора. Девальвація валюти може збільшити доходи від експорту, проте водночас підвищує вартість імпортованих матеріалів та обладнання. Такі коливання створюють економічну невизначеність для сільськогосподарських підприємств і змушують їх враховувати ризики в умовах зміни валютного курсу.

Одним з ключових інструментів формування політико-економічного середовища в аграрній сфері є система заходів державної фінансової підтримки сільськогосподарських виробників. Економічний аспект такої

підтримки проявляється як підвищення ефективності аграрного сектору; політичний – як забезпечення продовольчої безпеки країни. До основних економічних механізмів підтримки можна віднести:

1. Дотації та субсидії сільгоспвиробникам. Дотації та субсидії дозволяють компенсувати витрати, підтримувати ціни на сільгосппродукцію та стимулювати інвестиції в модернізацію виробництва. Це допомагає зберігати достатній рівень доходів аграріїв та підвищувати їхню фінансову стійкість.

2. Пільгове кредитування. Доступ до пільгових кредитів, державні гарантії за кредитами та здешевлення кредитних ресурсів дозволяють сільгоспвиробникам залучати необхідне фінансування для розвитку своїх господарств.

3. Податкові пільги. Для аграріїв застосовуються, зокрема спеціальні податкові режими, звільнення від окремих податків або відстрочки сплати. Це також сприяє підвищенню фінансової стабільності та конкурентоспроможності сільського господарства [7].

Ефективне використання цих механізмів державної підтримки дозволяє підтримувати доходи аграріїв, покращувати їхню фінансову стійкість, сприяє модернізації виробництва та конкурентоспроможність аграрного сектору в цілому.

Регуляторне середовище також має значний вплив на експорт аграрної продукції. В умовах воєнного стану, держава може вводити додаткові регуляторні механізми для забезпечення національної продовольчої безпеки. Наприклад, може вводитися державний контроль над цінами на основні продукти, щоб запобігти їх стрімкому зростанню.

Крім того, експорт продукції аграрного сектору регулюється через експортні квоти та ліцензії, які обмежують обсяг вивозу продукції за межі країни. Ці заходи спрямовані на підтримку внутрішнього ринку і запобігання дефіциту. Також державна підтримка відбувається у вигляді пільгових кредитів або субсидій, спрямованих на підтримку національних експортерів.

Політико-економічне середовище розвитку аграрного сектору зазнає значних змін у кризові періоди. Це вимагає гнучкості та адаптації від підприємств для збереження стабільності експорту та внутрішньої продовольчої безпеки країни.

1.2. Внутрішнє та зовнішнє політичне середовище експортної діяльності України

Політичне середовище є одним із найважливіших факторів, що впливають на експортну діяльність країни, формуючи умови як для підтримки міжнародної торгівлі, так і для створення обмежень. В Україні, як і у інших країнах світу, політичні фактори впливають на експорт через політику державного регулювання, участь у міжнародних угодах, політичні відносини з країнами-партнерами, запровадження санкцій, тарифів та квот. Особливості політичного середовища можуть створювати як нові можливості для експорту, так і додаткові бар'єри.

Глобальна торговельна політика, що формується провідними країнами світу, має значний вплив на експортний потенціал України. З одного боку, зростаюча глобалізація та лібералізація торгівлі відкривають нові можливості для українських експортерів. З іншого боку, протекціоністські тенденції, що спостерігаються в останні роки, можуть створювати значні перешкоди для українського експорту.

Важливою особливістю сучасної глобальної торгівлі є поява нових торговельних угод, таких як Угода про всеосяжне та прогресивне транстихоокеанське партнерство (СРТПР) та Угода про вільну торгівлю між ЄС та Канадою (СЕТА). Ці угоди створюють нові можливості для українських експортерів, але водночас вимагають від них адаптації до нових стандартів та правил.

Важливою тенденцією в глобальній торговельній політиці є посилення протекціоністських настроїв, що проявляється у запровадженні нових митних

та нетарифних бар'єрів. Наприклад, запровадження захисних мит на імпорту сталі та алюмінію з боку США та ЄС. Такі обмеження діяли з 2018 р. по 2021 р. та істотно впливали на український експорт цих товарів.

У наш час політична нестабільність набула загрозливих масштабів. Вона проявляється як в Україні, так і у світі в цілому. Це обмежує експортний потенціал України та негативно позначається на економічних можливостях країн-імпортерів. Наслідки політичної нестабільності є такими:

- зниження інвестиційної привабливості;
- невизначеність щодо майбутнього економічної політики;
- збільшення ризиків для експортерів;
- зниження довіри з боку міжнародних партнерів.

Політична нестабільність призводить до зменшення експортних потоків, зниження конкурентоспроможності українських товарів та створює загрози втрати ринків збуту. Тому забезпечення політичної стабільності в Україні слід розглядати як життєво важливий чинник збереження національної економіки та, у т.ч., передбачуваності залучення інвестицій та розвитку експорту.

На глобальному рівні політичне середовище для експортної діяльності визначається наступними факторами:

1. Міжнародні торгові угоди та організації. Важливими гравцями в міжнародній торгівлі є СОТ (Світова організація торгівлі), Європейський Союз, НАФТА (тепер USMCA) та інші. Угода про вільну торгівлю, яку укладають країни, знижує або усуває мита на товари між учасниками, сприяючи експорту.

2. Політична стабільність або нестабільність. Конфлікти, політичні кризи, санкції та міжнародні напруження можуть обмежувати доступ до ринків або знижувати обсяги експорту. Наприклад, політичні санкції, що накладаються однією країною на іншу, можуть призвести до припинення або обмеження експортних операцій.

3. Зовнішньоекономічна політика країн. Кожна держава має свою систему регулювання експорту, яка може включати експортні субсидії, квоти

або мита для регулювання обсягів експортної продукції та підтримки власних виробників на світовому ринку.

4. Санкційна політика. Багато країн використовують санкції як інструмент зовнішньої політики. Наприклад, санкції США проти Ірану суттєво обмежують можливості цієї країни в експорті нафти та інших товарів або низка санкційних обмежень щодо рф.

Україна також залежить від політичних умов як всередині країни, так і в міжнародному середовищі. Основними факторами, які впливають на експортну діяльність України, є:

1. Військовий конфлікт та воєнний стан. Збройний конфлікт на території України та введення воєнного стану суттєво обмежують можливості експорту аграрної продукції. Це впливає на інфраструктуру, логістичні ланцюги та доступ до портів, а також викликає необхідність диверсифікації експортних ринків.

2. Політика державного регулювання. В Україні експорт аграрної продукції регулюється через квоти, ліцензії та обмеження для окремих видів продукції, щоб забезпечити продовольчу безпеку країни. Наприклад, уряд періодично вводить експортні квоти на зернові культури для збереження внутрішніх запасів.

3. Співпраця з міжнародними організаціями. Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями, такими як ЄС, МВФ, СОТ та іншими, що надають фінансову допомогу, а також сприяють інтеграції української продукції на світові ринки. Європейський Союз надає Україні спеціальні умови для експорту сільськогосподарських товарів, що спрощує доступ до європейських ринків. Проте, важливо зауважити, що такі умови встановлюються на певний термін та періодично переглядаються. Зокрема у середині 2024 р. було оновлено порядок безмитної та безквотної торгівлі агропродукцією з ЄС. Він діятиме рік. Згідно з ним, зокрема, на деякі агропродукти встановлені квоти у розрахунку з середнього показника врожаю за другу половину 2021 р. та 2022-2023 рр.

4. Дипломатичні відносини з країнами-імпортерами. Для України важливими торговими партнерами є країни Європейського Союзу, Туреччина, Китай та інші, і політичні відносини з цими країнами безпосередньо впливають на можливості експорту. Наприклад, політична підтримка з боку ЄС дозволяє Україні розширювати обсяги експорту сільськогосподарської продукції.

Таблиця 1.1

Порівняльний аналіз політичних факторів, що впливають на експортну діяльність

Параметр	Україна	Світ
Політична стабільність	Збройний конфлікт, воєнний стан	Впливає на країни, що перебувають у зоні конфліктів
Торгові угоди	Асоціація з ЄС, угоди про вільну торгівлю з рядом країн	СОТ, регіональні угоди, угоди про вільну торгівлю
Регулювання експорту	Експортні квоти та ліцензії на окремі товари	Залежить від внутрішньої політики кожної країни
Санкційна політика	Запроваджені санкції з боку окремих країн	Санкції впливають на торгові потоки
Підтримка міжнародних організацій	Фінансова підтримка, допомога у стабілізації економіки	СОТ, ООН, регіональні організації

Джерело: складено автором на основі [14]

Параметри (табл. 1.1) розкривають ключові політичні аспекти, які можуть впливати на експортну діяльність держави, демонструючи особливості зовнішньоекономічної діяльності України на фоні глобальних закономірностей. Поглиблення аналізу та унаочнення отриманих результатів (табл. 1.2) показує, як політичне середовище відрізняється залежно від регіону і як ця група чинників впливає на експортні можливості цілої групи країн.

Таблиця 1.2

Регіональні особливості політичного середовища

Регіон	Основні політичні фактори, що впливають на експорт
Європейський Союз	Високі стандарти якості продукції, субсидії, угоди про вільну торгівлю
Північна Америка	Політика протекціонізму. НАФТА (USMCA), державна підтримка фермерів
Азія	Швидке економічне зростання, стимулювання сільськогосподарського імпорту
Африка	Залежність від імпорту продовольства, міжнародні угоди, інфраструктурні обмеження
Близький Схід	Залежність від імпорту, політична нестабільність, високі стандарти продовольчої безпеки

Джерело: складено автором на основі [14]

На уточнення потребує наступне:

1. Європейський Союз. Високі стандарти якості та угоди про вільну торгівлю допомагають державам-членам ЄС легше реалізовувати продукцію на міжнародному ринку, водночас збільшуючи вимоги до якості експортованих товарів. Така політика допомагає країнам ЄС захищати внутрішній ринок від недоброякісного імпорту.

2. Північна Америка. Протекціоністські політики, як-от запровадження тарифів на імпорт, і підтримка місцевих виробників є характерними для США та Канади. Це створює умови, за яких доступ на ринок для іноземних компаній може бути ускладнений, тоді як експорт з цих країн може бути більш конкурентоспроможним завдяки урядовій підтримці.

3. Азія. Країни Азії демонструють швидке економічне зростання, що сприяє збільшенню імпорту. Деякі країни (наприклад, Китай) використовують агресивні торгові стратегії, включаючи зниження тарифів для стимулювання імпорту. Для України це створює перспективи збуту продукції на азіатські ринки.

4. Африка. Регіон значною мірою залежить від імпорту продовольства, проте політична та економічна нестабільність і відсутність

інфраструктури часто ускладнюють експорт в цей регіон. Деякі африканські країни є перспективними ринками для експорту української аграрної продукції, проте доступ до них залишається складним.

5. Близький Схід. Політична нестабільність і високі стандарти безпеки щодо продуктів харчування характеризують цей регіон. Держави Близького Сходу, як правило, імпортують продовольство, проте вимоги до якості продукції досить суворі, що вимагає від експортерів відповідності високим стандартам [14].

Як показує аналіз, політичне середовище суттєво відрізняється між регіонами, і для успішного виходу на зовнішні ринки українські експортери повинні враховувати ці специфічні регіональні особливості. Україна має значний експортний потенціал, який обумовлений її вигідним географічним розташуванням, розвиненою аграрною галуззю, значними запасами природних ресурсів та кваліфікованою робочою силою. Однак, для реалізації цього потенціалу необхідно подолати ряд викликів, таких як:

- політична нестабільність та корупція;
- недостатнє інвестиційне середовище;
- недостатня інфраструктура для експорту;
- відсутність ефективної системи підтримки експортерів.

Зменшення впливу цих факторів сприятиме успішному розвитку експортного потенціалу України.

1.3. Особливості економічного середовища експортної діяльності України

Економічне середовище для експортної діяльності визначається багатьма факторами, включаючи глобальні економічні тенденції, внутрішні економічні показники, ринкові умови, обмінні курси, інфраструктуру та економічні зв'язки між країнами. Аналіз економічного середовища дозволяє визначити можливості та ризики для розширення експорту. Особливо це є

важливим для України, зважаючи на великі матеріальні, фінансові та людські втрати, яких зазнала економіка країни за час війни.

Сформоване під впливом глобальних процесів міжнародне економічне середовище комплексно впливає на експортну діяльність. Найбільш важливими факторами, які повинні враховувати українські експортери, є:

1. Глобальний економічний цикл. Зміна фаз економічної динаміки, інфляція та безробіття в розвинених країнах інші показники макроекономічної стабільності безпосередньо впливають на світове господарство, визначаючи зокрема попит на українські товари та послуги.

2. Вплив міжнародних організацій. Діяльність Світової організації торгівлі, Міжнародного валютного фонду та інших міжнародних інституцій формує правила регулювання міжнародної торгівлі та визначає можливості для українських експортерів.

3. Геополітичні чинники. Конфлікти, зміни політичної ситуації можуть нести непередбачувані ризики для українських експортерів.

4. Технологічні зміни. Розвиток цифрових технологій, автоматизація та нові матеріали відкрили нові можливості для українських експортерів, але вони також створили виклики стосовно адаптації до нових стандартів і технологій.

Узагальнення (табл.1.3) дозволяє виокремити основні глобальні фактори, що визначають умови експортної діяльності на міжнародному рівні. На нашу думку, це: глобалізація, економічні кризи, технологічний прогрес та коливання цін на енергоресурси.

Всі зазначені фактори мають істотний вплив на експортну діяльність і відображаються як на стабільності, так і на обсягах міжнародної торгівлі. Розуміння причини походження змін дозволяє експортоорієнтованим країнам адаптуватися до світових умов і вчасно реагувати на виклики глобального економічного середовища, зокрема, через застосування інновацій, інтеграцію в глобальні ринки та диверсифікацію структури експорту.

Таблиця 1.3

Глобальні фактори, що впливають на експортну діяльність

Фактор	Опис процесу	Приклад впливу
Глобалізація	Розширення міжнародної торгівлі через угоди про вільну торгівлю	Посилення конкуренції на глобальних товарних ринках
Економічні кризи	Зниження обсягів торгівлі через скорочення попиту в періоди кризи	Зменшення обсягу експорту під час пандемії COVID-19
Технологічний прогрес	Використання інновацій, що знижують витрати та підвищують ефективність логістики	Зростання частки онлайн-платформ для торгівлі
Коливання цін на енергоресурси	Залежність логістичних витрат і цін на продукти від вартості енергоносіїв	Зниження обсягів експорту під час зростання цін на нафту та газ

Джерело: складено автором на основі [10]

Динаміка валютного курсу також може суттєво вплинути на прибутковість експортних операцій. Знецінення національної валюти може підвищити конкурентоспроможність українських експортерів на світових ринках, оскільки товари стають дешевшими для валютних покупців. Однак це також може призвести до підвищення цін на імпорт, що матиме негативний вплив на витрати виробництва. З іншого боку, підвищення курсу національної валюти може зробити українських експортерів менш конкурентоспроможними, оскільки їхні товари стануть дорожчими для іноземних покупців. Однак це також може зменшити витрати на імпорт, створюючи, таким чином, позитивний вплив на витрати виробництва. Зважаючи на це, аналіз динаміки обмінного курсу стає істотно значущим для експортерів. Такі інформація дозволяє прогнозувати поточні зміни та вчасно використовувати фінансові інструменти для зменшення ризиків, пов'язаних з коливаннями курсу.

Податкова система і митно-тарифне регулювання експорту в Україні мають свої особливості, які впливають на економічне середовище експортної діяльності. Мова передусім іде про дотримання законодавства України та виконання всіх необхідних формальностей. Важливе значення для експортерів мають податкові зобов'язання, а також правила і процедури, які встановлені митними органами, зокрема такі:

- ставки податків на експортні товари та послуги;
- правила оформлення експортних документів;
- процедури митного контролю;
- знижки та пільги, що надаються державою для підтримки експорту.

Одним з найкращих показників, що дозволяють зробити висновок про стан економічного середовища в країні-експортері є конкурентоспроможність національних товаровиробників і їх продукції. Українські експортери повинні постійно працювати над підвищенням своєї конкурентоспроможності, щоб успішно конкурувати на міжнародних ринках (рис.1.1).

Рис 1.1 Фактори, що визначають конкурентоспроможність українських експортерів

Джерело: складено автором на основі [10]

Україна має унікальні особливості економічного середовища, що впливають на її експортну діяльність. Країна є великим експортером аграрної

продукції, металів та хімічної продукції, однак стикається з низкою специфічних викликів.

Україна володіє значними ресурсами для аграрного виробництва, що забезпечує її конкурентні переваги на світовому ринку зерна, соняшникової олії, кукурудзи та інших товарів. Проте нестабільність внутрішньої економічної ситуації та війна ускладнюють логістику та підвищують витрати на виробництво. Обмежена дієздатність вітчизняної транспортної та портової інфраструктури не сприяє нарощуванню обсягів експорту. Узагальнюючи прямі та опосередковані втрати транспортної галузі, які понесла Україна внаслідок анексії Криму, пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення росії, науковці [32] оцінюють збитки у сумі понад 500 мільярд. дол. США. Також транспорт істотно залежить від цін на енергоносії та стабільності енергопостачання, що додатково посилює тягар випробувань для національної економіки.

Особливості економічного середовища експортної діяльності України істотним чином визначає курс національної валюти. У цьому зв'язку необхідно зазначити, що коливання курсу національної валюти створюють невизначеність для експортерів, оскільки можуть впливати на прибутковість експортної діяльності, а також на вартість імпортованих складових продукції. В умовах війни загроза різких коливань будь-якої національної валюти істотно зростає; зазвичай проявляється тренд девальвації. Уникнути цього не може й Україна. Проте необхідно констатувати, що Національному банку вдається забезпечувати гнучкий курс гривні до долару за рахунок траншів міжнародних організацій і фінансової допомоги інших країн.

Не потребує доведення той факт, що в умовах війни поліпшення економіки через розширення представництва національних компаній і їх продукції на зовнішніх ринках майже неможливе. Між тим, Україна має потенціал розвитку аграрної сфери і стабільний попит на сільськогосподарську продукцію в світі. Зважаючи на це, в Україні наявна

ситуація, коли галузь виступає як чинник поліпшення економічного середовища країни в цілому.

У наш час Україна експортує аграрну продукцію у понад 60 країн світу за широким переліком торговельних напрямків (за видовою диференціацією продукції). Продукція українських сільгоспвиробників представлена на 340 світових товарних ринках. Більш того, фахівці Держпродспоживслужби вбачають можливість у найближчі п'ять років забезпечити вихід вітчизняних компаній ще на 240 товарних ринків та посилення експортного потенціалу країни [27].

Закріпитись і розширити свою присутність на зовнішніх ринках українським компаніям сприяють передусім Угоди про вільну торгівлю з країнами ЄС та іншими країнами світу. Наявність урядових двосторонніх і багатосторонніх угод допомагає Україні диверсифікувати географію експорту. Проте конкуренція з боку інших країн вимагає постійного підвищення якості продукції та покращення логістики (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Економічні фактори, що впливають на експорт України

Фактор	Опис	Приклад впливу
Аграрний потенціал	Значні земельні ресурси та аграрна продукція з високим експортним потенціалом	Лідерство у світовому експорті зерна та олії
Інфраструктурні обмеження	Потреба в модернізації транспортної та логістичної інфраструктури	Ускладнена логістика, обмеженість портової інфраструктури
Валютна нестабільність	Коливання курсу гривні, що впливає на прибутковість та планування	Залежність стійкості валютної системи від міжнародних траншів і ризик девальвації національної грошової одиниці
Доступ до нових ринків	Угоди про вільну торгівлю та географічна диверсифікація	Розширення експорту до країн ЄС та інших партнерів

Джерело: складено автором на основі [11]

Проведене узагальнення демонструє, що експортна діяльність України значною мірою залежить від аграрного потенціалу, але стримується інфраструктурними обмеженнями та ризиками валютної нестабільності. Інтеграція до міжнародних ринків та розширення географії експорту завдяки торговим угодам із такими партнерами, як ЄС та багатьма іншими країнами, дозволяє Україні підвищити стійкість економіки та нарощувати експорт. Розвиток інфраструктури та стабілізація валютного курсу є ключовими напрямками, які можуть сприяти поліпшенню умов для експорту та залученню інвестицій в економіку.

За час війни Україна не втратила потенціал розвитку експорту, який може бути реалізований завдяки:

- розширенню географії експорту і пошук нових ринків збуту для української сільськогосподарської продукції;
- диверсифікації експортних товарів: розвиток виробництва нових товарів, що відповідають попиту на міжнародних ринках;
- підвищенню конкурентоспроможності: впровадження інноваційних технологій, покращення якості продукції, розвиток маркетингових стратегій;
- поліпшенню інфраструктури: пошук альтернативних логістичних проєктів (наприклад, створення так званих «сухих портів»), відновлення транспортних та енергетичних мереж;
- залученню іноземних інвестицій: це сприятиме зростанню виробництва та експорту;
- забезпеченню дієвості владних інститутів: створення умов прозорості їх діяльності та, зокрема, доступності до фінансових ресурсів.

Отже, особливість економічного середовища експортної діяльності України зумовлена передусім сільськогосподарською спеціалізацією України, що визначає її місце у міжнародному поділі праці. В умовах війни аграрний сектор став провідною галуззю, яка забезпечує потреби стабілізації

національної економіки в цілому, а експорт сільськогосподарської продукції – валютну виручку.

Висновки до розділу 1

Політико-економічне середовище відіграє ключову роль у формуванні умов для розвитку аграрного сектора, особливо в умовах глобальних криз і локальних конфліктів. Особливості цього середовища визначаються такими факторами, як державне регулювання, податкові та митні політики, міжнародні угоди, умови фінансування та інвестування в аграрну сферу. В умовах воєнного стану ці фактори набувають особливої актуальності, оскільки впливають не лише на можливості експорту продукції, але і на загальний рівень продовольчої безпеки країни.

Вплив політичних чинників на розвиток аграрного сектору проявляється як здійснення державної політики відповідного спрямування. Урядові рішення (передусім зовнішньополітичні) впливають на сільськогосподарське виробництво, зберігання та транспортування продукції. В умовах воєнного стану країни зазвичай посилюється контроль за експортними операціями, вводяться додаткові обмеження для забезпечення внутрішньої продовольчої безпеки, що безпосередньо впливає на діяльність аграрних компаній.

Глобальна торговельна політика, що формується провідними країнами світу, має значний вплив на експортний потенціал України. З одного боку, зростаюча глобалізація та лібералізація торгівлі відкривають нові можливості для українських експортерів. З іншого боку, протекціоністські тенденції, що спостерігаються в останні роки, можуть створювати значні перешкоди для українського експорту.

У наш час політична нестабільність набула загрозливих масштабів. Вона проявляється як в Україні, так і у світі в цілому. Це обмежує експортний потенціал України та негативно позначається на економічних можливостях країн-імпортерів. Наслідки політичної нестабільності є такими:

- зниження інвестиційної привабливості;
- невизначеність щодо майбутнього економічної політики;
- збільшення ризиків для експортерів;
- зниження довіри з боку міжнародних партнерів.
- Економічне середовище для експортної діяльності визначається

багатьма факторами, включаючи глобальні економічні тенденції, внутрішні економічні показники, ринкові умови, обмінні курси, інфраструктуру та економічні зв'язки між країнами. Аналіз економічного середовища дозволяє визначити можливості та ризики для розширення експорту. Особливо це є важливим для України, зважаючи на великі матеріальні, фінансові та людські втрати, яких зазнала економіка країни за час війни.

Україна має унікальні особливості економічного середовища, що впливають на її експортну діяльність. Країна є великим експортером аграрної продукції, металів та хімічної продукції, однак стикається з низкою специфічних викликів.

Україна володіє значними ресурсами для аграрного виробництва, що забезпечує її конкурентні переваги на світовому ринку зерна, соняшникової олії, кукурудзи та інших товарів. Проте нестабільність внутрішньої економічної ситуації та війна ускладнюють логістику та підвищують витрати на виробництво. Обмежена дієздатність вітчизняної транспортної та портової інфраструктури не сприяє нарощуванню обсягів експорту. Узагальнюючи прямі та опосередковані втрати транспортної галузі, які понесла Україна внаслідок анексії Криму, пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення росії, науковці оцінюють збитки у сумі понад 500 мільярд. дол. США. Також транспорт істотно залежить від цін на енергоносії та стабільності енергопостачання, що додатково посилює тягар випробувань для національної економіки.

РОЗДІЛ 2

ВИРОБНИЧІ ТА ЕКСПОРТНІ МОЖЛИВОСТІ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Стан аграрного сектора України як передумова стійкості експорту сільськогосподарської продукції

Аграрний сектор є одним із «стовпів» української економіки. Він забезпечує значну частку ВВП, робочих місць і валютних надходжень. Україна традиційно посідає провідні позиції в світовому експорті зернових, олійних культур та інших сільськогосподарських продуктів. Ці позиції на світових ринках вона зберігає також останніми роками.

Сільськогосподарська діяльність відіграє важливу роль не тільки у забезпеченні людських потреб в продуктах харчування, але і в тому, що вона суттєво впливає на рівень зайнятості населення та ефективність всього виробництва в національному масштабі. Загальновизнано, що Україна представляє собою аграрну державу, оскільки сільські території нашої країни становлять приблизно 70 % від загальної площі України, а більшою частиною населення є селяни. Зазначені положення є особливо актуальними насамперед для розвитку сільської місцевості.

Ключові показники аграрного сектора [32]:

- частка сільського господарства у ВВП України: близько 13-14%;
- площа сільськогосподарських угідь понад 40 млн. га;
- основні експортні товари: зернові (пшениця, кукурудза, ячмінь), олійні культури (соняшник, ріпак), соняшникова олія, цукор;
- кількість працюючих у сільському господарстві близько 11 млн. осіб.

Важливо відзначити, що аграрний сектор України значно постраждав від війни, що призвело до спаду виробництва, зменшення експорту та подорожчання продовольчих товарів. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, мало згубні наслідки для

аграрного сектору України та її новоствореного ринку сільськогосподарських земель. Блокада Росією морської торгівлі, розпочата в середині лютого, призвела до колапсу експорту сільськогосподарської продукції, а ринок землі призупинив усі операції в день вторгнення. Однак, попри виклики перших місяців війни, Україна за допомогою міжнародного співтовариства частково відновила експорт сільськогосподарської продукції та зберегла позиції одного з найбільших світових постачальників зернових. Більше того, через два місяці після вторгнення український ринок землі відновив свою роботу, а ціни на землю порівнянні з довоєнними.

Агропромислова галузь – є однією з ключових галузей національної економіки України. До початку повномасштабної війни щорічне зростання галузі становило 5-6%, частка сільськогосподарського виробництва у ВВП становила 10%, а разом із переробкою сільськогосподарської продукції 16% (за оцінками Мінекономіки) [24]. Сільське господарство було одним із лідерів світового виробництва деяких видів продовольства, забезпечуючи обсяги торгівлі в еквіваленті 6% калорій світового споживання. Україна була лідером із міжнародної торгівлі олією соняшниковою (перше місце у світі), ріпаком та ячменем (третє та четверте місця відповідно) та іншою продукцією. Торгівля сільськогосподарською продукцією та продовольчими товарами приносила Україні щорічно близько 22 млрд. дол. США та становила 41% усього експорту. Розвиток в Україні індустріального сільськогосподарського виробництва дозволяв нівелювати вплив диспаритету у рівні державної підтримки і вартості кредитування з країнами Північної Америки та ЄС і успішно конкурувати на міжнародних ринках; Залучення в сільськогосподарський обіг максимальної кількості сільськогосподарських земель мало наслідком завершення екстенсивного росту (за рахунок нарощування земельного банку) і поступовий перехід до інтенсивного росту за рахунок поліпшення технологій виробництва, виробництва товарів із більшою доданою вартістю, оновлення парку техніки та будівництва сховищ, розвитку переробки.

У 2023 році аграрний сектор продовжував відновлюватися після шоків, викликаних війною. Основними проблемами було зменшення посівних площ, скорочення виробництва та ускладнення логістики (табл. 2.1). Основні показники виробництва 2023 р. характеризують стан аграрного сектора України так:

- виробництво зернових культур скоротилося на 25%, що пов'язано із втратою посівних площ на окупованих територіях та пошкодженням техніки й інфраструктури;
- виробництво соняшникової олії залишалось стабільним завдяки високому попиту на експорт цієї продукції;
- галузь тваринництва демонструвала поступове відновлення – виробництво молока та м'яса птиці відновилося до 85% довоєнного рівня.

Таблиця 2.1

Основні показники аграрного сектора України, 2023 р.

Показник	2021 р.	2022 р.	2023 р.	Зміна (2023/2022), %
Виробництво зернових, млн т	85	53	40	-24,5
Виробництво олійних, млн т	22	15	14	-6,7
Виробництво молока, млн т	9,3	6,5	6,8	+4,6
Виробництво м'яса птиці, млн т	1,25	1,0	1,2	+20

Джерело: складено автором на основі [19, 29]

Українська зернова асоціація (УЗА) оцінювала потенційний врожай в 2024 р. на рівні 76,1 млн т зернових та олійних. В той час як врожай 2023 р. за оцінкою цієї організації становив 82,6 млн т зернових та олійних. Врожай пшениці в 2024 р., за прогнозом УЗА, оцінюється на рівні 20 млн т (в 2023 – 22 млн т) (рис. 2.1) [28].

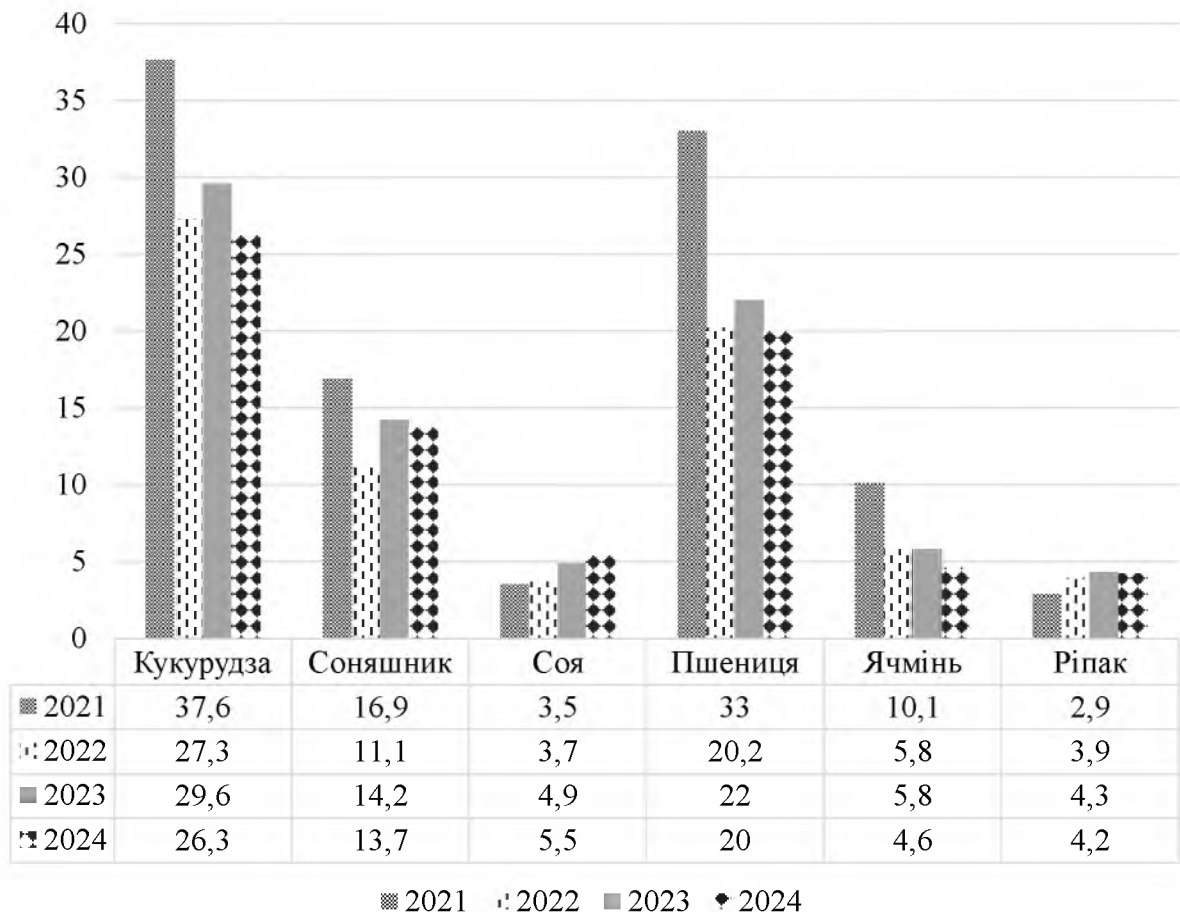

Рис 2.1. Прогноз врожаю зернових та олійних, млн т

Джерело: складено автором на основі [28]

Станом на 15.11.2024 р. вже намолочено 71,4 млн т нового врожаю зернових та олійних культур. Загалом зібрано 52,1 млн т зернових та майже 19,3 млн т олійних. Станом на цю ж дату українські аграрії зібрали зернові та олійні культури нового врожаю на площі 19,2 млн га. Зокрема, аграрії повністю обмолотили площі пшениці, ячменю та гороху. Пшениці намолочено 22,4 млн т із 4,9 млн га, ячменю – 5,6 млн т із 1,4 млн га, а гороху – 470,5 тис. т із 212,2 тис. га (рис. 2.2). Також зібрано кукурудзу на 3,5 млн га (або 88% площ), намолочено 22,3 млн т. Проса намолочено 161 тис. т, а гречки - 127,2 тис. т. Показники збору соняшнику становлять 10 млн т зі 4,8 млн га (або 97% площ), сої - 5,9 млн т із площі 2,6 млн га (або 98% від засіяних). Крім того, ріпаку зібрали 3,5 млн т зі 1,3 млн га (або 100% площ) [20].

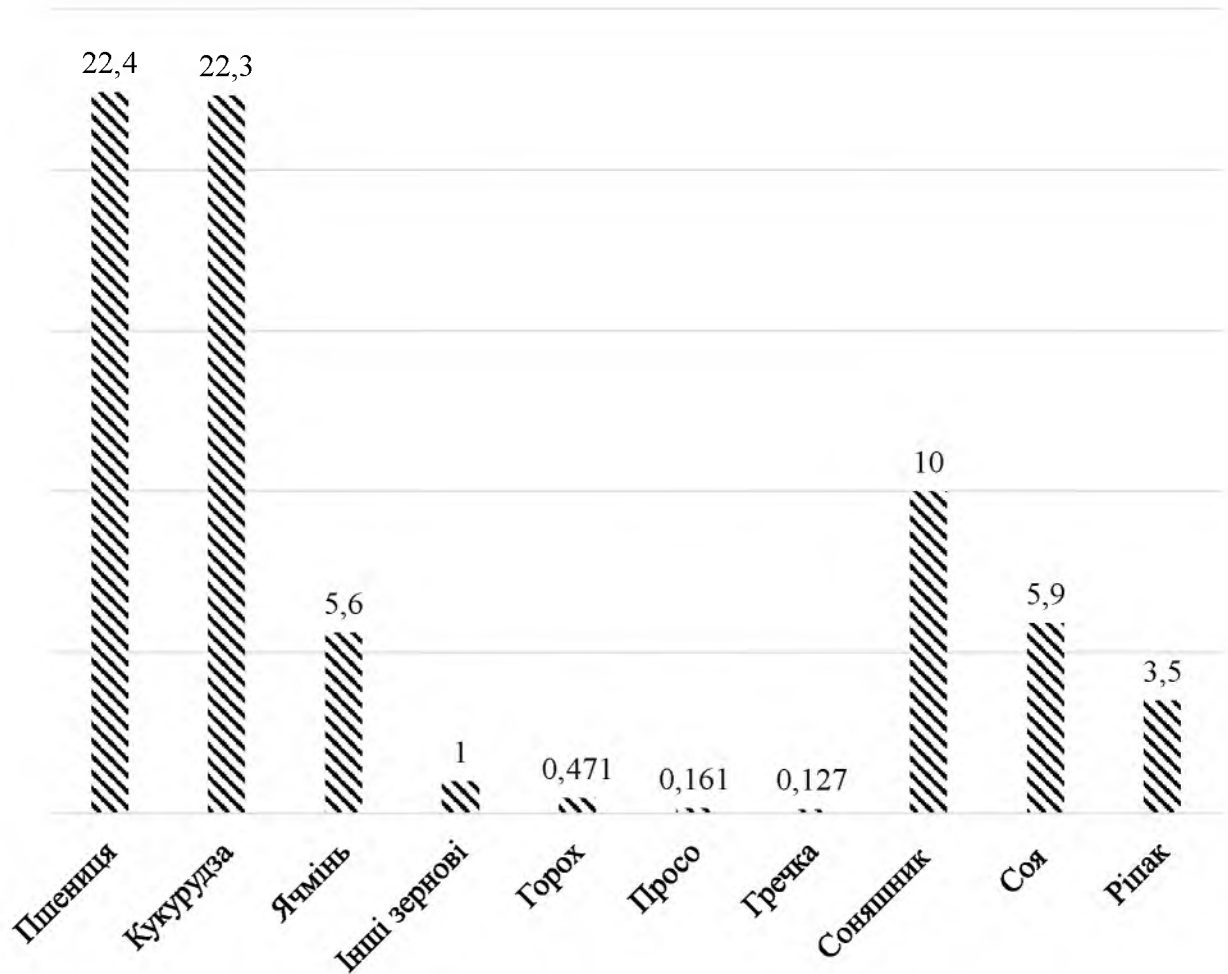

Рис. 2.2 Основні показники збору урожаю в Україні станом на 15.11.2024 р., млн т

Джерело: складено автором на основі [20]

По валовому збору зернових у 2024 р. лідирують сільгоспвиробники Одещини – 4,6 млн т, Чернігівщини – 4,2 млн. т та Полтавщини – 4,1 млн т.; за показниками врожайності – сільгоспвиробники Хмельниччини – 76,9 ц/га, Чернігівщини – 69,1 ц/га та Тернопільщини – 66,8 ц/га.

Збір цукрових буряків завершують 16 областей. Зібрано 11,4 млн т солодких коренів на площі 228,1 тис. га (92%).

Одночасно (незважаючи на виклики війни та непередбачуваність подій) українські аграрії закладають базу для урожаю наступного, 2025 р. Станом на 12.11.2024 р. засіяно понад 6 млн га озимих культур, зокрема, озимих зернових – майже 5 млн га (96%) [20].

Отже, аграрний сектор є одним з найважливіших секторів української економіки, що забезпечує значний внесок у ВВП, зайнятість та експортний потенціал країни. Україна є одним з провідних світових виробників та експортерів сільськогосподарської продукції, володіючи величезними природними ресурсами, родючими землями та досвідченими фермерами. Аграрний експорт має величезний вплив на економічний розвиток України, забезпечуючи валютні надходження, стимулюючи розвиток сільського господарства та споріднених галузей, а також сприяючи продовольчій безпеці країни.

2.2. Стан та динаміка експорту української аграрної продукції

Український аграрний сектор залишається важливим гравцем на світовому ринку навіть під час війни. Експорт сільськогосподарської продукції є одним із ключових джерел валютної виручки для країни. Україна має розвинений продовольчий комплекс, який спроможний не лише повною мірою забезпечити населення країни харчовими продуктами, а й формувати активну позицію країни на міжнародних ринках низки ключових агропродовольчих товарів. Завдяки традиційно потужному продовольчому експорту Україна є одним з гарантів продовольчої безпеки у світі. До повномасштабної війни за обсягами експорту Україна входила до п'ятірки найбільших експортерів зернових у світі, експортували $\frac{3}{4}$ від того, що виробляли, внутрішнє споживання зернових становило лише 20–25 %. Україна постачала 10 % світового експорту пшениці, понад 14 % кукурудзи і понад 47 % соняшникової олії [13]. Наразі завдяки допомозі партнерів Україна залишається ключовим постачальником на світових ринках зерна та соняшникової олії, з часткою понад 10 % міжнародної торгівлі. 2023 р. експортовано 16,1 млн т пшениці до 65 країн, 26,2 млн т кукурудзи до 80 країн і 5,7 млн т соняшникової олії до 130 країн світу [21].

Наведені данні (табл. 2.2) демонструють зміни частки аграрного експорту в структурі ВВП України за три роки (2021–2023), що дає можливість оцінити вплив цього сектору на економіку країни.

Таблиця 2.2

Частка аграрного експорту у структурі ВВП України, 2021–2023 рр.

Рік	Частка аграрного експорту у ВВП, %	Загальний експорт аграрної продукції, млрд дол. США
2021	14,2	27,9
2022	10,5	18,3
2023	11,0	19,5

Джерело: складено автором на основі [13]

Частка аграрного експорту у ВВП:

- 2021 рік. Зазначений показник становив 14,2%, що свідчить про значний вплив аграрного сектору на економіку. Це був довоєнний період, коли аграрна продукція активно експортувалася через морські порти.
- 2022 рік. Початок повномасштабної війни. Через військові дії, блокаду портів і порушення логістичних ланцюгів відбулось різке зниження частки аграрного експорту у ВВП (до 10,5%). Обмеження експорту знизили загальний дохід країни від аграрної продукції.
- 2023 рік. Частка аграрного експорту у ВВП зросла до 11,0%, що свідчить про часткове відновлення експортної активності завдяки відкриттю альтернативних логістичних маршрутів, зокрема Дунайських портів.

З відповідних причин за роками змінювався обсяг аграрного експорту:

- 2021 рік. Загальний експорт агропродукції досяг 27,9 млрд дол. США – це максимальне значення за аналізований період.
- 2022 рік. Спад до 18,3 млрд дол. США. Основні причини: скорочення врожаю, блокування морських шляхів і руйнування інфраструктури.

- 2023 рік. Експорт збільшився до 19,5 млрд дол. США. Цьому сприяли стабілізація виробництва та адаптація українських аграріїв до нових умов, зокрема використання альтернативних маршрутів [13].

Українські агрокомпанії за 32 місяці війни (з березня 2022 р. по жовтень 2024 р. включно) вивезли на зовнішні ринки 160 млн т зернових, олійних та продукти їх переробки [21]. Хоч навесні 2022 р. через блокаду традиційних експортних маршрутів суттєво змінилась здатність України експортувати сільськогосподарську продукцію, однак українські компанії продовжували експортувати, розвиваючи альтернативні шляхи логістики.

За час повномасштабної війни змінилась структура експортерів. Відбулись структурні зрушення, які свідчать про розосередженість експортерів, на противагу високому рівню концентрації, що мала місце три роки тому. У 2021 р. топ-20 експортерів забезпечували 90% обсягів агротоварів з України, проте в 2023 р. на топ-20 компаній-експортерів припало лише 27,6% обсягів експорту [21].

Через блокаду морських шляхів та складнощі у формуванні нових експортних маршрутів суходолом, у перші два роки великої війни частка ЄС у загальному експорті аграрної продукції з України зросла. Незважаючи на те, що український зерновий експорт переважно відбувався через митні кордони країн ЄС, такі регіони світу як Африка, Близький Схід та Азія також залишались у переліку пунктів призначення для української агропродукції. З відновленням роботи чорноморських портів обсяги експорту до ЄС поступово скорочуються, а тому за результатами 2024 року очікується зростання частки традиційних ринків Південно-Східної Азії, Близького Сходу та Африки.

Країни Азії в першому півріччі закупили українського продовольства на 3,909 млрд дол. США, що на 9% менше, ніж за відповідний період 2023 року. Частка Азії за цей період становила понад 31% від загального експорту аграрної продукції. Обсяги експорту до країн Африки становили 1,475 млрд дол. США, перевищивши торішній показник у 1,7 рази. Частка цього регіону дорівнювала 12% від загального експорту аграрної продукції з України.

Утримуючи позицію основного імпортера вітчизняної агропродукції від початку повномасштабної агресії РФ, країни-члени ЄС за січень-червень поточного року закупили понад 50% українського продовольства – на суму 6,285 млрд дол. США. Це на 4% перевищує показник у відповідний період минулого року.

Європейський Союз є ключовим торговельним партнером України в аграрному секторі. Від початку війни в 2022 році, Україна значно переорієнтувала свої експортні потоки, використовуючи як внутрішні ринки країн ЄС, так і їхню логістичну інфраструктуру для транзиту аграрної продукції до третіх країн. Лібералізація торгівлі, запроваджена у 2022 році, а також безмитний режим дозволили збільшити обсяги експорту українських товарів, зокрема зернових і соняшникової олії.

Станом на 2024 рік, Україна активно використовує територію ЄС для транзиту своєї агропродукції, особливо через сусідні країни, такі як Польща, Румунія та Угорщина. Цей підхід залишається важливим, враховуючи обмежений доступ до портів Чорного моря через військові дії.

Через угоди про безмитний режим, Україна має право експортувати до ЄС широкий спектр агропродукції, зокрема:

- зернові культури (кукурудза, пшениця, ячмінь),
- соняшкову олію та шроти,
- олійні культури (ріпак, соя),
- продукцію тваринництва (птиця, яйця, мед).

Водночас необхідно зауважити, що частина аграрного експорту України викликає «ринкове напруження» в окремих державах. Мова йде передусім про Польщу, а також Болгарію. Європейська комісія передбачила механізми захисту внутрішнього ринку ЄС від надлишкових поставок чутливих товарів, таких як пшениця чи кукурудза. Для цього введені квоти або транзитні гарантії, які визначають кінцеві точки призначення продукції.

Вступ України до СОТ (2008 р.), а також започаткування та розвиток євроінтеграційних процесів відкрили свого часу для вітчизняних аграрних

підприємств нові ринки збуту. Це стало важливою передумовою збільшення можливих експортних обсягів і зростання міжнародних операцій на основі двосторонніх і багатосторонніх угод, які регламентуються СОТ. Для кожної країни експорт є важливим чинником економічної стабільності та розвитку. Від рівня експортного потенціалу країни значним чином залежить її місце в системі світового господарства і можливість впливу на загальносвітові процеси. Це визначає не лише економічну, а й політичну значущість країни, авторитет і місце держави в системі сучасних міжнародних відносин.

Зона вільної торгівлі / ЗВТ (2016 р.) з країнами ЄС відкрила нові можливості для української економіки. З появою ЗВТ Україна отримала торговельні преференції – безмитні тарифні квоти на 36 товарів (яловичина, свинина, баранина, птиця, молоко, вершки, йогурт, зерно, висівки, мед, цукор, крохмаль, гриби, часник, солод, виноградний та яблучний сік, вершкове масло, сигарети, алкоголь, яйця та альбумін тощо). Для чотирьох типів було встановлено додаткові обсяги. Однак із початку торгівля сільськогосподарською продукцією не була такою інтенсивною, як очікувалося. Безмитні квоти швидко вичерпуються, а загальні умови не є привабливими та життєздатними для вітчизняних виробників [19].

У квітні 2024 року Європарламент продовжив дію безмитного режиму торгівлі з Україною до 2025 року, однак з умовою введення «механізму екстреного гальмування» для певних категорій продукції у разі надмірного імпорту. Крім того, країни ЄС зобов'язалися надавати підтримку транзиту українського зерна через спеціальні «зелені коридори». Це рішення є важливим для стабілізації експортного потенціалу України та збереження її конкурентоспроможності на міжнародних ринках [9].

Агресивна війна, розв'язана росією, мала серйозний негативний вплив на здатність України торгувати зі світом. Зокрема у поправках Європарламенту до пропозиції Єврокомісії зазначається, що внаслідок російських атак було знищено значну кількість виробничих потужностей і обмежено доступ до транспортних маршрутів. Євродепутати вважають, що

«для пом'якшення негативних економічних наслідків загарбницької війни росії проти України» і для підтримки українського населення «необхідно та доцільно продовжувати стимулювати торговельні потоки та надавати пільги у формі заходів лібералізації торгівлі для всіх товарів» з України [9].

Попри очевидні переваги, інтеграція в ринки ЄС має виклики, зокрема тиск з боку європейських фермерів та необхідність адаптації українського агросектору до регуляцій ЄС. Однак за допомогою підтримки ЄС, у тому числі через ініціативи з реструктуризації аграрного сектору, Україна може покращити якість своєї продукції та збільшити додану вартість експорту.

2.3 Структура агроекспорту України

Структура аграрного експорту – це сукупність і співвідношення основних видів сільськогосподарської продукції, яка експортується з країни. Ця структура відображає обсяги, частку та динаміку різних категорій агропродуктів у загальному експорті держави. Вона залежить від природно-кліматичних умов, технологій виробництва, попиту на світових ринках та державної політики у сфері сільського господарства.

Основними компонентами у структурі аграрного експорту України є:

1. Зернові культури. Україна входить до трійки світових лідерів з експорту зернових культур. Основними експортними позиціями є:
 - кукурудза – займає найбільшу частку, забезпечуючи експорт до країн ЄС, Китаю, Єгипту та інших держав;
 - пшениця – стратегічний товар для продовольчої безпеки багатьох країн, зокрема в Африці та Азії;
 - ячмінь – експортується переважно до країн Близького Сходу.
2. Олійні культури та продукти їх переробки. Україна є лідером на світовому ринку соняшникової олії. Олійні культури (соняшник, ріпак, соя) також займають значну частку у структурі експорту. Продукти переробки

олійних культур (соняшникова олія, шроти) широко експортуються до ЄС, Індії, Китаю.

3. Продукція тваринництва. Українські фермери забезпечують експорт м'яса птиці, молочних продуктів та меду. Найбільшими імпортерами продукції тваринництва є країни ЄС та Близького Сходу.

4. Цукор та продукція з доданою вартістю. Україна традиційно експортує цукор, кондитерські вироби, борошно, макаронні вироби, що формують значну частку продукції з доданою вартістю.

Чинниками, що формують структуру аграрного експорту є:

- природно-кліматичні умови – Україна володіє родючими ґрунтами, які дозволяють вирощувати високоякісні зернові, олійні та інші культури;
- попит на світових ринках – основними покупцями української аграрної продукції є ЄС, Китай, країни Близького Сходу та Африки; їхні потреби формують експортні пріоритети;
- логістичні можливості – через воєнний стан традиційні чорноморські шляхи постачання були заблоковані, що змістило акцент на транспортування через ЄС та дунайські порти;
- державна політика – запровадження квот, митних пільг, укладення угод про вільну торгівлю тощо.

Розглядаючи структуру українського агроекспорту, варто ще раз зазначити, що його географія суттєво змінилася з початком повномасштабної війни. Для порівняння: у 2021 році частка експорту агропродукції в Європу становила 32%. Втім таке зростання необхідно розцінювати як вимушене, оскільки суттєво скоротилися поставки в інші регіони. Частка експорту в країни Африки скоротилися з 14% до 7%, Азії – з 19% до 12%, південно-східної Азії – з 13% до 4%. Основною причиною таких змін стало блокування морських портів України росією, через які традиційно здійснювалися експортні відвантаження. До війни лише ці порти могли експортувати близько

7 млн т зернових культур щомісяця, тоді як максимум альтернативних маршрутів – 3,7 млн т.

Товарна структура українського агроекспорту за останні три роки (2021 – 2023) істотних змін не зазнала. Пріоритетні позиції в ній, як і до цього, посідають зернові та олійні культури, хоча в динаміці структурні зрушення, безперечно, мали місце (рис. 2.3).

У січні-жовтні 2023 року 39% загального експорту агропродукції припадало на зернові культури. Для порівняння: у 2022 році це було також 39%, а у 2021 році – 45%. Наступною групою агропродукції за обсягом експорту є рослинні олії. На них припадало 26% як у 2023 році, так і у 2022 та 2021 роках. Ще 12% становлять олійні культури (2023 р). Для порівняння: у 2022 році це було 16%, а у 2021 році – 9%. Також у 2023 р. експортувалися макуха та висівки – 6% від загального обсягу експорту агропродукції, тоді як у 2022 році це було 5%, а у 2021 році – 6%.

В експорті продукції тваринництва найбільші (у % до підсумку) позиції у вітчизняному експорті посідають м'ясо, молоко, яйця. На експорт м'яса у 2023 р. припадало 4%, тоді як у 2022 році це було також 4%, а у 2021 році – 3%. Частка молока, яєць та меду у загальному експорті агропродукції у 2023 р. становила 2%. Це так само, як і у 2022 році. Натомість у 2021 році таку саму частку становили тютюнові вироби.

Окремо, необхідно зазначити динаміку експорту цукру. На відміну від попередніх років, у 2023 р. частка цього продукту у експорті агропродукції зросла до 3%. Протягом січня-вересня 2023 року експорт цукру становив 287,97 тис. т., а у повному 2022 році експортовано цукру 181,02 тис. т [25].

Дані, представлені на діаграмі (рис. 2.3) демонструють зміни в структурі та обсягах експорту аграрної продукції України за період 2021–2023 років. Вони ілюструють вплив зовнішніх факторів, таких як війна та порушення логістичних ланцюгів, на експортний потенціал країни. Дані підтверджують, що аграрний сектор залишався основою економіки України, хоча й зазнавав суттєвих впливів зовнішніх факторів.

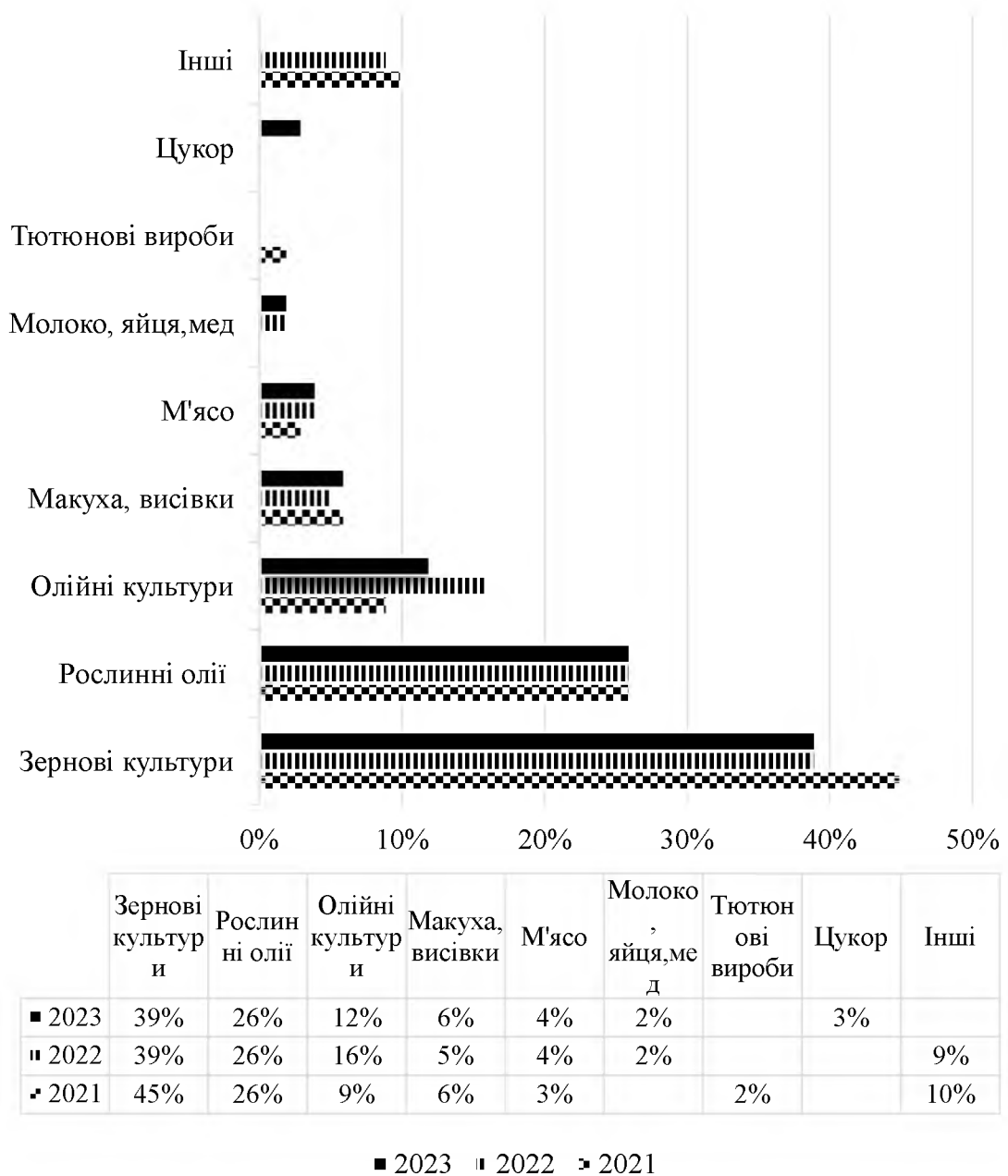

Рис. 2.3 Структура експорту аграрної продукції у 2021- 2023 роках

Джерело: складено автором на основі [25, 30]

Дані за 2024 рік представлено окремо (табл. 2.3). Подано дані про сумарний перетин кордону України різними видами аграрної продукції у 2024 р. в тис. т за місяцями. Ця інформація демонструє динаміку експорту основних сільськогосподарських товарів, що дозволяє оцінити, які групи продукції домінували у вивезенні за кордон, а також сезонні коливання.

Таблиця 2.3

Сукупний перетин кордону за видами продукції у 2024 р., тис. т

За місяцями	Кукурудза	Пшениця	Олія соняшникова	Шроти	Ріпак	Ячмінь	Соеві боби	Олія соєва	Насіння соняшнику
січень	2930,6	1503,7	5259,4	4215,0	3208,7	2903,7	3126,16	2205,2	3631,0
лютий	2917,1	2499,6	5909,9	5162,3	2593,2	2060,6	2845,7	2999,6	3458,4
березень	3137,8	2001,4	6294,8	4391,7	1538,9	3325,3	2296,9	3076,6	3706,7
квітень	3809,7	1691,4	6535,4	5109,6	1111,8	2330,1	1240,2	2810,6	4369,6
травень	3550,4	1645,0	6243,3	4529,9	7569,6	2087,0	1066,9	3803,1	1253,9
червень	2890,4	9084,0	4624,3	4295,3	2679,9	8195,6	2065,3	2986,0	6191
липень	1412,6	1522,3	4347,7	2380,9	4112,4	6347,5	2206,5	2749,2	1625
серпень	6458,5	2244,1	1991,0	2376,9	7942,1	4694,9	1455,9	2640,6	1003
вересень	5258,8	2313,2	3487,2	2339,8	7053,7	2283,6	2461,1	1539,9	563
жовтень	1926,2	1646,6	4582,6	3836,4	4752,1	3500,5	7156,9	4017,9	1627,6

Джерело: складено автором на основі [26]

Дані таблиці відображають високу залежність експорту аграрної продукції від сезонності сільськогосподарських робіт, таких як посів, збирання врожаю та переробка. Основні обсяги експорту припадають на періоди після збирання врожаю (літо-осінь), що відповідає світовим потребам у зернових та олійних культурах.

Висновки до розділу 2

Аграрний сектор є одним із «стовпів» української економіки. Він забезпечує значну частку ВВП, робочих місць і валютних надходжень. Україна традиційно посідає провідні позиції в світовому експорті зернових, олійних культур та інших сільськогосподарських продуктів. Ці позиції на світових ринках вона зберігає також останніми роками.

Ключові показники аграрного сектора:

- частка сільського господарства у ВВП України: близько 13-14%;
- площа сільськогосподарських угідь понад 40 млн. га;

- основні експортні товари: зернові (пшениця, кукурудза, ячмінь), олійні культури (соняшник, ріпак), соняшникова олія, цукор;
- кількість працюючих у сільському господарстві близько 11 млн. осіб.

Важливо відзначити, що аграрний сектор України значно постраждав від війни, що призвело до спаду виробництва, зменшення експорту та подорожчання продовольчих товарів. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, мало згубні наслідки для аграрного сектору України та її новоствореного ринку сільськогосподарських земель.

Українська зернова асоціація (УЗА) оцінювала потенційний врожай в 2024 р. на рівні 76,1 млн т зернових та олійних. В той час як врожай 2023 р. за оцінкою цієї організації становив 82,6 млн т зернових та олійних. Врожай пшениці в 2024 р., за прогнозом УЗА, оцінюється на рівні 20 млн т (в 2023 – 22 млн т).

Станом на 15.11.2024 р. вже намолочено 71,4 млн т нового врожаю зернових та олійних культур. Загалом зібрано 52,1 млн т зернових та майже 19,3 млн т олійних. Станом на цю ж дату українські аграрії зібрали зернові та олійні культури нового врожаю на площі 19,2 млн га. Зокрема, аграрії повністю обмолотили площі пшениці, ячменю та гороху.

Українські агрокомпанії за 32 місяці війни (з березня 2022 р. по жовтень 2024 р. включно) вивезли на зовнішні ринки 160 млн т зернових, олійних та продукти їх переробки. Хоч навесні 2022 р. через блокаду традиційних експортних маршрутів суттєво змінилась здатність України експортувати сільськогосподарську продукцію, однак українські компанії продовжували експортувати, розвиваючи альтернативні шляхи логістики.

Станом на 2024 рік, Україна активно використовує територію ЄС для транзиту своєї агропродукції, особливо через сусідні країни, такі як Польща, Румунія та Угорщина. Цей підхід залишається важливим, враховуючи обмежений доступ до портів Чорного моря через військові дії. Розглядаючи структуру українського агроекспорту, варто ще раз зазначити, що його

географія суттєво змінилася з початком повномасштабної війни. Для порівняння: у 2021 році частка експорту агропродукції в Європу становила 32%. Втім таке зростання необхідно розцінювати як вимушене, оскільки суттєво скоротилися поставки в інші регіони. Частка експорту в країни Африки скоротилися з 14% до 7%, Азії – з 19% до 12%, південно-східної Азії – з 13% до 4%. Основною причиною таких змін стало блокування морських портів України росією, через які традиційно здійснювалися експортні відвантаження. До війни лише ці порти могли експортувати близько 7 млн т зернових культур щомісяця, тоді як максимум альтернативних маршрутів – 3,7 млн т.

Товарна структура українського агроекспорту за останні тори роки (2021 – 2023) істотних змін не зазнала. Пріоритетні позиції в ній, як і до цього посідають зернові та олійні культури, хоча в динаміці структурні зрушення, безперечно, мали місце.

У січні-жовтні 2023 року 39% загального експорту агропродукції припадало на зернові культури. Для порівняння: у 2022 році це було також 39%, а у 2021 році – 45%. Наступною групою агропродукції за обсягом експорту є рослинні олії. На них припадало 26% як у 2023 році, так і у 2022 та 2021 роках. Ще 12% становлять олійні культури (2023 р). Для порівняння: у 2022 році це було 16%, а у 2021 році – 9%. Також у 2023 р. експортувалися макуха та висівки – 6% від загального обсягу експорту агропродукції, тоді як у 2022 році це було 5%, а у 2021 році – 6%.

В експорті продукції тваринництва найбільші (у % до підсумку) позиції у вітчизняному експорті посідають м'ясо, молоко, яйця. На експорт м'яса у 2023 р. припадало 4%, тоді як у 2022 році це було також 4%, а у 2021 році – 3%. Частка молока, яєць та меду у загальному експорті агропродукції у 2023 р. становила 2%. Це так само, як і у 2022 році. Натомість у 2021 році таку саму частку становили тютюнові вироби.

РОЗДІЛ 3

ПРОТИСТОЯННЯ ЗАГРОЗАМ І ЗБЕРЕЖЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ТА ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

3.1. Виклики, ризики та загрози розвитку аграрної галузі України та експорту аграрної продукції

Виклики зазвичай (в умовах мирного часу) можна розглядати як стимул до розвитку. Виклик вимагає від суспільства, бізнесу, конкретної людини застосування певних заходів протидії, спрямованих на причину виникнення небезпеки, а отже спонукає до інновацій, модернізації тощо. У цьому контексті необхідно зазначити, що завдяки сприятливому клімату, родючим ґрунтам і сильному агросектору, Україна посідає важливе місце на світовому ринку. Однак сучасні реалії вимагають не лише нарощування експорту, а й підвищення якості, впровадження стандартів безпеки та екологічної сталості.

Проте в умовах війни виклики істотно прогресують; вони переростають у ризики, стають загрозами та погрожують незворотністю наслідків, які можуть сягати аж до перелому в ході цивілізаційного розвитку. Фактично українська економіка (як і всі її галузі та сфери) стикнулася наразі з ризиком, доведеним до стану, що межує з переломом у суспільному розвитку. Аграрна галузь України, яка є ключовим сектором економіки та забезпечує значний внесок у ВВП і експортні доходи країни, в умовах війни також стикається з цим. (рис. 3.1).

Таблиця 3.1

Основні ризики для аграрної галузі України

Тип ризику	Характеристика	Потенційні наслідки
Економічні	Високі логістичні витрати	Зменшення конкурентоспроможності
Політичні	Заборона експорту до окремих країн	Втрата ключових ринків збуту
Екологічні	Деградація ґрунтів	Зменшення врожайності на 10-20%

Джерело: складено автором на основі [5]

Всі ризики, які нині відчуває на собі аграрна галузь умовно можна поділити на три основні групи: економічні, політичні та екологічні. Аналіз кожного з видів ризику дає змогу глибше зрозуміти причини загроз і їхній вплив на аграрну галузь України.

Економічні ризики:

1. Високі логістичні витрати. Військові дії на сході та півдні країни ускладнили доступ до портів і логістичних маршрутів. Зокрема, витрати на транспортування зернових до європейських ринків зросли на 20–30% у порівнянні з довоєнним періодом.

2. Фінансові втрати агровиробників. За даними Міністерства аграрної політики, лише за 2022 рік аграрії втратили понад 6 млрд дол. США через знищення інфраструктури, зокрема елеваторів і полів.

3. Доступ до фінансування. Банківські кредити для фермерів стали менш доступними через високі ризики неповернення, а відсоткові ставки значно зросли (у середньому до 18–20% річних).

Політичні ризики

1. Зміна умов торгівлі. Україна у 2023–2024 рр. стикнулася із забороною експорту деяких видів зернових до країн ЄС (наприклад, Польщі, Болгарії та Румунії), що вплинуло на обсяги торгівлі.

2. Недостатня державна підтримка. Попри введення програм пільгового кредитування для фермерів, їхнє покриття становило лише 25% потреб сектора. У 2024 р. через бюджетні обмеження. Урядові програми субсидування агровиробництва зменшилися на 18%.

3. Ризики санкцій. Хоча Україна є великим експортером продовольства, введення санкцій проти російських компаній вплинуло на стабільність міжнародних ринків, зокрема на ціни на зернові та олійні культури.

Екологічні ризики

1. Втрата родючості ґрунтів. Значні площі сільськогосподарських земель у південних регіонах (Херсонщина, Запоріжжя) зазнали деградації через бойові дії, мінування та обстріли.

2. Кліматичні зміни. Засуха у 2023 році призвела до зменшення врожайності на 15% у порівнянні з 2022 роком.

3. Екологічні наслідки війни. Забруднення ґрунтів і водою військовими відходами та паливом є довгостроковою загрозою для агросектора.

Політична та економічна нестабільність в Україні створює значний ризик для аграрної галузі. Непередбачувані зміни в законодавстві, політичні конфлікти та економічна криза можуть призвести до дестабілізації ринку, зменшення інвестицій та зростання цін на ресурси.

Крім того, нестабільність може призвести до втрати цінного часу та ресурсів на вирішення політичних та економічних проблем, замість того, щоб зосередитися на розвитку сільського господарства. Це може призвести до зниження конкурентоспроможності української аграрної продукції на світовому ринку.

Важливо, щоб українська влада працювала над створенням стабільного та прогнозованого середовища для розвитку аграрної галузі. Це вимагає запровадження чітких та прозорих правил, забезпечення правової безпеки для інвесторів та створення сприятливих умов для ведення бізнесу.

Недостатньо чітке та зрозуміле законодавство, а також складний регуляторний процес можуть створювати значні перешкоди для розвитку аграрної галузі України. Занадто часті зміни в законодавстві, нечіткість у трактуванні норм та бюрократичні процедури ускладнюють процес ведення бізнесу та змушують аграрні підприємства витратити значні ресурси на адаптацію до нових умов.

Недосконалість законодавства також може призвести до корупції та нерівних умов конкуренції. Відсутність чітких правил та їхнє неоднозначне трактування створюють можливості для зловживань та дискримінації окремих учасників ринку. Це може призвести до нерівного розподілу ресурсів та можливостей, що перешкоджає ефективному розвитку аграрного сектору.

Для вирішення цієї проблеми важливо реформувати законодавчу базу, зробити її простішою, зрозумілішою та більш стабільною. Створення ефективної системи контролю за дотриманням законодавства та зниження рівня корупції також є важливими кроками до покращення регуляторного середовища в аграрній галузі.

Однією з ключових проблем, яка обмежує експортні можливості України в умовах складної політико-економічної ситуації, є конкуренція на міжнародному ринку. Зростання виробництва аграрної продукції в інших країнах і посилення їхніх позицій може зменшити попит на українські товари й вплинути на ціни. Політичні та економічні кризи в країнах-партнерах також створюють ризики скорочення експорту. Для протидії цим загрозам потрібні оперативні дії уряду та адаптація стратегії аграрних підприємств.

Однак війна залишається ключовою перешкодою для агросектору України, створюючи значні труднощі у виробництві, логістиці та експорті сільськогосподарської продукції. Військові дії призводять до руйнування інфраструктури, блокування портів, забруднення ґрунтів і втрати сільськогосподарських земель. Це суттєво впливає на стабільність аграрного сектору та експортний потенціал України, що є критично важливим для економіки країни.

За останній рік аграрна мапа України зазнала суттєвих змін, в нашій державі впало виробництво зерна, овочів та фруктів. Внаслідок окупації українські аграрії втратили великі площі землі. Ще одним катастрофічним наслідком війни стала втрата можливості експортувати продукцію та отримувати дохід.

Внаслідок збройної агресії Російської Федерації з 2014 року Україна втратила частину сільськогосподарських угідь у Луганській та Донецькій областях та на окупованих територіях АР Крим. Проте аграрний бізнес пристосувався до умов війни і галузь продемонструвала стабільність розвитку.

У 2021 році (безпосередньо перед початком повномасштабної війни) було зібрано рекордний за часи незалежності врожай (86 млн т зернових та

бобових), досягнуто лідерських позицій у постачанні окремих видів сільськогосподарської продукції на зовнішні ринки. Тривалий час Україна входить до п'ятірки лідерів у світі з експорту соняшникової олії, пшениці, кукурудзи, ячменю та іншої сільськогосподарської продукції. У 2021 році сільськогосподарська продукція становила понад $\frac{1}{3}$ (40,7 %, або 27,7 млрд дол. США) загального товарного експорту країни.

Події 24 лютого 2022 року стали початком масштабних втрат для аграрного сектору України, зокрема через руйнування виробничих потужностей, блокування експортних шляхів і втрату значних площ родючих земель у зонах активних бойових дій.

Окупація та втрата шляхів збуту вплинули на обсяги виробництва зерна в Україні. У 2022 році Україна втратила понад 32 млн т врожаю зерна або 37,4% відносно 2021 року. Зерно – основа українського агроекспорту і воно постраждало найбільше серед усіх напрямків агропромислового виробництва.

Непрямі втрати, що виникли внаслідок зниження обсягів виробництва, блокади портів, а також підвищення витрат виробництва, оцінюються у 34,25 млрд дол. в США, з яких 11,2 млрд – втрати в секторі рослинництва і 348,7 млн – в сфері тваринництва. Скорочення виробничих процесів озимих культур призвело до збитків в 3 млрд. дол. США, збитки в секторі багаторічних культур – у 322 млн. дол. США. Окремо варто окреслити втрати через проблеми в логістичних процесах, які за оцінками експертів, становлять 18,5 млрд дол. США [5].

Внаслідок вторгнення росії, нанесені збитки 2653 суб'єктам господарювання, що входять в агропромисловий комплекс України. При цьому, площа багаторічних насаджень зменшилась на 9 тисяч га, а ріллі на 1,9 млн га. Через мінування територій, існує потреба в проведенні обстеження та розмінування площі приблизно 1 млн гектарів. Зросла вартість виробничих процесів, через підвищення цін на пальне, добрива та посівні культури.

Окупація та активні бойові дії вплинули на втрату до 80% врожаю у Запорізькій, Донецькій та Луганській областях. Сильно постраждала

економіка Херсонщини, частина території області була звільнена у кінці 2022 року, певні райони області й досі перебувають в окупації. Також до 50% врожаю втратила Харківщина, Одещина, Миколаївщина та Вінниччина.

Внаслідок війни українські аграрії також втратили найдешевший шлях експорту своєї продукції на зовнішній ринок – морем. Альтернативою став наземний і річковий транспорт, однак таке транспортування коштує дорожче.

Низькі ціни на агропродукцію та збільшення вартості послуг транспортування призвели до того, що фермери втратили більшу частину прибутку від продажу продукції. Як наслідок, багато фермерів відмовились збирати врожай, наприклад, великий відсоток врожаю кукурудзи у 2022 році залишився зимувати на полях. Проблем додали і регулярні відключення електроенергії, які виводили з ладу обладнання.

Попри найбільшу проблему, якою для вивозу зерна є повномасштабне вторгнення росії в Україну, держава продовжує його експорт у надскладних умовах здійснення логістики. У липні 2022 року на 120 днів була укладена Ініціатива з безпечного транспортування зерна та харчових продуктів з українських портів («Чорноморська зернова ініціатива» або інакше «зернова угода»). Це відбувалось за участі Туреччини та Організації Об'єднаних Націй (ООН) з кожною стороною (Росією та Україною) окремо. Угода поновлювалась декілька раз. При цьому росія системно перешкоджала реалізації домовленостей поки у липні 2023 р. остаточно не заблокувала зернову угоду. У серпні 2023 р. Україною було створено новий зерновий коридор. У липні 2024 р. востаннє за часом була здійснена спроба відновити Чорноморську зернову угоду. Це відбувалось за ініціативи Президента Туреччини Р. Ердогана у Вашингтоні на полях саміту НАТО.

За даними Продовольчої та аграрної програми ООН (Food and Agriculture Organization, FAO), до війни український аграрний сектор формував до 20 % ВВП та понад 40 % експортних доходів. У 2021 році лише експорт зернових принос країні понад 12 млрд дол. США [15]. Російське вторгнення не лише призвело до ускладнення експорту. Значних руйнувань

знали теплиці, склади, переробні потужності та система іригації. Лише за попередніми оцінками втрати українського сільського господарства можуть становити близько чверті вартості галузі до війни. Це без урахування втрат у середніх та малих господарствах на окупованих Росією територіях чи в зонах бойових дій, в яких до війни, за оцінками ООН, вироблялось до 40 % всієї аграрної продукції в Україні [22].

Крім того, згідно з дослідженням NASA Harvest, програми NASA з питань продовольчої безпеки та сільського господарства, Росія незаконно вивезла українське зерно на суму понад 1 млрд дол. [1]. За даними агентства, близько 6 млн т пшениці було зібрано на тимчасово окупованих територіях України. З них 88% озимих посівів уже зібрано, тоді як незібрані залишки здебільшого перебувають уздовж лінії фронту. Майже 25% української пшениці вирощується на територіях, які наразі контролюються Росією. Розрахунки NASA Harvest стосуються лише пшениці й поки не включають даних щодо інших культур або продовольчих товарів, що зберігаються на складах.

Російські судна ймовірно транспортували викрадене зерно до таких країн, як Лівія та Іран, але визначити точні обсяги важко через те, що відправники приховують походження вантажу. Розслідування Financial Times виявило злочинні схеми вивезення зерна з тимчасово окупованих територій Запорізької області. Для цього використовували приватні компанії та судна, а незаконну торгівлю прикривали російські офіційні установи.

Особливо варто підкреслити, що сільськогосподарські землі України зазнали масштабного руйнування через підлив Каховської ГЕС. Росія знову принесла смерть і руйнування на українські землі. Перш за все, ця трагедія знищила тисячі осель і вбила десятки тисяч тварин. Також це спричинило ерозію ґрунтів і втрату родючих площ у прилеглих регіонах. Ця подія завдала непоправної шкоди аграрному потенціалу країни та значно ускладнила відновлення аграрного виробництва.

Отже, війна завдала суттєвого удару по аграрному сектору України, вплинувши на виробництво, експорт та інфраструктуру. Незважаючи на ці виклики, українські фермери демонструють стійкість і наполегливість, продовжуючи працювати в складних умовах. Вони не лише адаптуються до нових реалій, вирішуючи проблеми з логістикою, нестачею ресурсів і ризиками на полях, а й активно підтримують економіку країни, забезпечуючи продовольчу безпеку та експортний потенціал. Завдяки їхній праці, аграрний сектор залишається важливою складовою економічної стійкості України навіть у часи війни.

3.2 Вплив воєнного стану на логістику та ринки збуту української аграрної продукції

Ще до початку збройного конфлікту в Україні міжнародні логістичні компанії та транспортні оператори активно займалися розробкою більш адаптивних підходів до побудови ланцюгів постачання. Ця необхідність була зумовлена глобальною пандемією COVID-19, яка суттєво порушила звичну логістичну інфраструктуру. Тривала відсутність доступу до авіасполучень і значні затримки в наземних перевезеннях створили серйозні виклики для галузі, що стимулювало її перехід до використання інноваційних, більш стійких і гнучких моделей логістичного забезпечення.

Війна в Україні створила значні виклики для логістики та ринків збуту аграрної продукції, яка є одним із ключових секторів економіки країни. Воєнний стан, розпочатий 24 лютого 2022 року, не тільки порушив звичні маршрути перевезення, а й кардинально змінив доступ до міжнародних ринків, на які припадає більша частина експорту.

Воєнний стан суттєво порушив функціонування логістичних ланцюгів аграрного сектора України. До 2022 року експорт української агропродукції значною мірою залежав від морських перевезень, зокрема через чорноморські порти. Однак через російську військову агресію основна частина портів була

блокована, що змусило країну шукати альтернативні маршрути та адаптувати існуючу інфраструктуру для забезпечення експорту.

Війна призвела до блокування чорноморських портів України, що є ключовими пунктами експорту сільськогосподарської продукції. Це створило серйозні перебої в логістичних ланцюгах та призвело до накопичення великих обсягів зерна на складах. Блокування портів також ускладнило імпорту необхідних для сільського господарства товарів, таких як добрива, пестициди та запчастини для сільгосптехніки.

Окрім блокування портів, війна також призвела до пошкодження та руйнування інфраструктури, що впливає на доставку продукції. Російські військові атакували сільськогосподарські підприємства, знищуючи техніку та складські приміщення, що ускладнило процес перевезення продукції.

Збільшився ризик захоплення, розграбування та крадіжки вантажів під час транспортування, оскільки частина території України перебуває під контролем російських військ. Це призвело до зростання вартості страхування вантажів, що значно підвищило витрати на логістику.

До повномасштабного вторгнення через чорноморські порти Одеси, Чорноморська та Південного транспортувалося до 90% експорту зернових і олійних культур України. З початком блокади у лютому 2022 року цей канал експорту був майже повністю паралізований. У березні-квітні того ж року обсяги експорту впали до 500 тис. т на місяць порівняно з 5–6 млн т до війни. Для часткового вирішення цієї проблеми була запроваджена Чорноморська зернова ініціатива в липні 2022 року, яка дозволила частково відновити поставки. Однак її реалізація залежала від складних міжнародних переговорів і політичної стабільності, що створювало ризики для довгострокового планування [23].

До моменту припинення дії ініціативи кораблі здійснили 1004 рейси з трьох чорноморських портів України, експортувавши 32,9 млн метричних т зерна до 45 країн світу. Незважаючи на це, вплив Чорноморської зернової ініціативи (Black Sea Grain Initiative, BSGI) мав глобальний масштаб. У межах

програми Всесвітня продовольча програма ООН закупила 80% української пшениці, що становило понад 725 тис. т, для боротьби з продовольчою кризою в Африці, на Близькому Сході та в Азії, сприяючи зменшенню гострих соціальних викликів у цих регіонах [2].

У серпні 2023 р. Україна створила тимчасовий гуманітарний коридор (невизнаний росією). Вона співпрацювала з кількома зерновими компаніями з Туреччини та африканських країн, щоб розпочати доставку українського зерна з портів Чорного моря за допомогою гуманітарного коридору вздовж узбережжя Румунії та Болгарії. Коридор охороняють українські військові катери, які супроводжують зернові судна для гарантування їхньої безпеки. Страхування військових ризиків залишається одним з критичних питань функціонування маршруту. Страхові премії різко зросли після нападу росії на цивільне судно під прапором Ліберії, яке зайшло в порт в Одеській області на початку листопада 2023 р., у результаті чого загинув український пілот і було поранено чотирьох членів екіпажу. Це був перший смертельний удар за участю комерційного судна за багато місяців [4]. Marsh McLennan разом з урядом і експортно-кредитним агентством України, Укргазбанком, Укрексімбанком і DZ Bank запустили програму «Єдність», яка повинна забезпечити доступне страхування експорту зерна й інших продовольчих товарів з чорноморських портів. Під підпискою страховиків, розташованих у Лондонському Ллойді, Програма надасть до 50 млн дол. у вигляді страхування каско та окремого захисту й відшкодування (P&I, «protection and indemnity») від військових ризиків. Українські банки нададуть резервні акредитиви, які буде підтверджено DZ Bank [3].

В умовах заблокованих морських шляхів Україна була змушена шукати альтернативні рішення для забезпечення експорту:

1. Дунайські порти. Порти Ізмаїл і Рені на річці Дунай стали критично важливими для логістики. У 2023 році їхня пропускна здатність була суттєво збільшена завдяки модернізації інфраструктури. Ці порти

забезпечували до 30% загального експорту зернових культур, демонструючи значний потенціал для подальшого розширення.

2. Залізничні коридори. Залізничні перевезення через західний кордон стали ще одним важливим каналом транспортування продукції. Однак через різницю у ширині колій між Україною та країнами ЄС виникають «вузькі місця», які уповільнюють логістичні процеси та вимагають додаткових інвестицій у інфраструктуру, зокрема у вантажні термінали.

3. Автомобільні перевезення. Хоча автомобільний транспорт є менш економічно ефективним через високу вартість, він залишається незамінним для доставки продукції в сусідні країни. Цей вид перевезень активно використовується, особливо в короткорадіусних маршрутах.

Війна також призвела до значного зростання витрат на логістику та транспортування для українських агропідприємств. Це пов'язано з кількома факторами:

- збільшенням вартості палива та запчастин для транспорту;
- потребою в додаткових страхових полісах для вантажів;
- збільшенням вартості перевезення продукції альтернативними маршрутами, які є довшими та складнішими;
- збільшенням ризику крадіжки та пошкодження вантажів під час перевезення.

Зростання витрат на логістику та транспортування значно знижує прибутковість агропідприємств. Це може призвести до зменшення обсягів виробництва, зменшення інвестицій та навіть банкрутства окремих підприємств.

Попри виклики, Україна працює над розширенням інфраструктури для мінімізації наслідків воєнного стану. Серед перспективних напрямів:

- інвестування у модернізацію дунайських портів;
- розширення пропускної спроможності залізничних переходів;
- залучення міжнародної підтримки для відновлення морської логістики.

Війна в Україні також суттєво вплинула на структуру експортних ринків аграрної продукції, змінивши географію збуту. Основними змінами в географії експорту аграрної продукції стали такі:

- до 2022 року ключовими ринками збуту для українського агроекспорту були країни Азії (зокрема Китай, Індія), ЄС та Північна Африка;
- унаслідок воєнних дій акцент перенісся на Європейський Союз як найближчий і найстабільніший торговельний партнер. За даними Міністерства аграрної політики України, у 2023 році частка експорту до ЄС зросла до понад 50% від загального обсягу.

Через заблоковані чорноморські порти, які раніше забезпечували понад 70% експорту агропродукції, Україна змушена використовувати інші шляхи:

- суходільні маршрути через країни ЄС (Польщу, Румунію, Угорщину). Вони стали основним каналом експорту зернових, соняшникової олії, насіння та шротів;
- дунайські порти (Ізмаїл, Рені) забезпечили значну частину експорту через Румунію;
- залізничні коридори через країни Балтії та Польщу були розширені для зменшення залежності від морської логістики.

Україна залишається ключовим гравцем на світовому ринку продовольства, а стабілізація логістики є основою для збереження її позицій. разом з цим в Україні у 2023 р. порівняно з довоєнним, 2021 р., відбулись суттєві зрушення в географії експорту аграрної продукції (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Ринки збуту української агропродукції (приклад розподілу за регіонами)

Регіон	Частка у 2021 році (%)	Частка у 2023 році (%)
Азія	41	28
Європейський Союз	33	52
Північна Африка	12	8
Інші	14	12

Джерело: складено автором на основі [19]

Збільшення частки експорту аграрної продукції до країн Європейського Союзу свідчить про стратегічну важливість європейського ринку для України, особливо в умовах обмеженої доступності традиційних логістичних маршрутів, спричинених війною.

Скорочення обсягів постачання на ринки Азії та Африки негативно вплинуло на надходження валютної виручки, зокрема від експорту таких ключових товарів, як пшениця та кукурудза, що є основою українського аграрного експорту. Крім того, поточна геополітична ситуація стимулювала переорієнтацію торгових потоків України на ринки, які характеризуються стабільністю та передбачуваністю, зокрема на країни ЄС. Така переорієнтація створює передумови для довгострокової співпраці та розвитку економічних відносин, що може мати стійкий позитивний ефект на експортний потенціал України у майбутньому.

Україна активно розширює географію експорту продукції рослинного та тваринного походження, зокрема шляхом відкриття нових ринків у Китаї. Китай є важливим ринком збуту агропродукції для національних експортерів, тому триває постійна взаємодія Держпродспоживслужби та компетентного органу КНР.

Сторони обговорили проекти двосторонніх міжнародних договорів з експорту гороху, пшеничного борошна, кормів для домашніх тварин, яловичини, кукурудзи, м'яса птиці, водних продуктів дикої вилову з України до Китаю. Кожен із зазначених документів знаходиться на різному етапі опрацювання та погодження. Наразі протокол по гороху знаходиться на стадії завершення внутрішньодержавного погодження в Україні, а тексти направлено на розгляд до компетентного органу Китаю. Експерти зазначають, що для України китайський ринок перебуває на фінальному етапі відкриття. Після підписання двостороннього протоколу для українського аграрного бізнесу відкриються нові можливості стосовно експорту.

Останнім ринком, що був відкритий для українських виробників до Китаю, був мед. Форму Сертифікату здоров'я на експорт меду з України до

Китайської Народної Республіки погодили на початку цього року. Розвиток співробітництва з Китаєм є стратегічно важливим, оскільки ця країна є одним із найбільших світових імпортерів аграрної продукції, забезпечуючи стабільний попит і довгострокові перспективи для українських виробників.

3.3. Перспективні тенденції у розвитку агроекспорту України

Наразі українська економіка є переважно ресурсорієнтованою. Наші фермери виробляють і експортують сировину, імпортери її переробляють і отримують продукцію з великою доданою вартістю, що дає більший прибуток. Проте в останні роки додана вартість стала важливим орієнтиром для українських виробників при виборі напрямку діяльності.

Зокрема, виробництво борошна дає, як правило, більший прибуток, ніж просто продаж вирощеної пшениці, а якщо вирощувати не лише зерно, а й насіння, витрати на інвестиції в розведення також підвищують його вартість.

Тому очевидно, що ефективним шляхом підвищення рентабельності є розробка технологій переробки та селекції, які підвищують цінність продукції рослинництва. На жаль, реалізація цих процесів в Україні не відбувається швидко. Тим більше, що у наш час зазначені інвестиції істотно стримує війна.

Найпоширеніший спосіб розрахунку доданої вартості є такий: витрати на податки, матеріальні ресурси та послуги, задіяні у виробництві продукту, необхідно вирахувати з ціни готового продукту. Природно, чим глибше переробляється продукт, тим вище його додана вартість.

Відповідно до цього підходу висока додана вартість отримується не від вирощування сільськогосподарських культур, а від їх подальшої переробки. Зокрема, із соняшнику та ріпаку можна отримувати олію, шрот, маргарин, жири, біопаливо, гліцерин, а з кукурудзи – близько 20 продуктів з високою доданою вартістю.

В Україні збирають великі обсяги пшениці другого класу. Завдяки своїм якісним характеристикам цей клас пшениці має одну з найвищих

закупівельних цін. Таку пшеницю використовують для приготування борошна, макаронів і хліба. Важливим показником якісного (товарно орієнтованого) стану аграрного виробництва є тенденції на ринку продовольства, що відображають динаміку вартості сировини та основних продуктів її переробки (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Ціни на пшеницю та продукти її переробки в Україні, 2021-2024 рр.

Рік	Пшениця другого класу, грн/т	Борошно пшеничне, грн/кг	Хліб пшеничний з борошна першого гатунку, грн/ кг	Макаронні вироби з м'яких сортів пшениці, грн/ кг
2021, квітень	7 069 (7,07 за кг)	14,49	23,50	23,25
2022, квітень	7 600 (7,60 за кг)	18,04	29,77	30,13
2023, квітень	6 200 (6,20 за кг)	16,62	34,81	31,96
2024, квітень	6 796 (6,80 за кг)	15,52	36,64	29,94

Джерело: складено автором на основі [31]

Високий рівень цін у 2022–2023 рр. обумовлений воєнними діями, скороченням пропозиції на внутрішньому ринку через блокування портів та труднощі логістики. У 2024 році ціни дещо стабілізувалися, але залишаються високими через інфляцію та необхідність імпортозаміщення.

Стабілізація аграрного ринку України залежить від відновлення логістичних ланцюгів, нових можливостей експорту (через альтернативні шляхи) та інвестицій у переробну промисловість, яка додає вартість до продукції.

Також варто зазначити, що ціни на пшеницю та борошно подекуди різняться у понад два рази. Вартість хліба і макаронних виробів більша за вартість зерна в три-чотири рази, а за вартість борошна – у півтора-два рази. Логічно, що чим більше матеріальних і людських ресурсів вкладається в продукт, тим більше він буде коштувати (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

**Середні значення цін на продукцію в інших країнах, 2023-2024 рр.,
грошових одиниць національної валюти на одиницю ваги**

Країна	Пшениця другого класу		Борошно пшеничне		Хліб пшеничний з борошна першого гатунку		Макаронні вироби з м'яких сортів пшениці, одиниць національної валюти /кг	
	грошових одиниць національної валюти /т	грн/т	одиниць національної валюти /кг	грн/кг	одиниць національної валюти /кг	грн/кг	одиниць національної валюти /кг	грн/кг
США, дол	22	8 729,00	1,00	39,68	2,50	99,20	2,46	97,61
Польща, злот	950	9 631,67	3,28	33,25	7,07	71,67	7,95	80,59
Іспанія, євро	319,5	13 783,37	2,93	126,40	5,65	243,71	4,91	211,79
Туреччина, турецька ліра	9 250	11 399,69	34,50	42,52	55,90	68,88	41,92	51,66

Джерело: складено автором на основі [31,12]

Для виробництва борошна потрібне зерно, яке очищують від домішок, обробляють гідротермічно, перевіряють лабораторні показники, а далі йде основний процес: розмелювання пшениці. Тобто до вартості пшениці додається вартість використання приміщення, техніки та обладнання. Комунальні послуги (вода, світло), харчування, зарплата, податки все враховано. З борошна можна приготувати хліб або макарони. За такою ж схемою необхідно розрахувати їх витрати. Логічно, що витрати на виробництво будуть зростати з кожним новим етапом, але за більшості подібних випадків зростання доданої вартості випереджатиме зростання витрат. Тобто в стабільне виробництво потрібно інвестувати, щоб у майбутньому отримувати більше прибутку.

До країн-імпортерів української пшениці входять Польща, Іспанія та Туреччина. Їх урожай коштує дорожче, ніж у український, тому вартість борошна, хліба, макаронів теж вища. Схожа ситуація і в США. У випадку, що

розглядається, сировиною є українська пшениця. Її імпортують і виготовляють з борошно та інші продукти.

Додана вартість одних і тих же товарів в Україні дуже відрізняється від таких же в інших країнах. Тобто якщо в Україні виробляти борошно та макаронні вироби на експорт, то можна отримати більше прибутку. Той же принцип діє і для насіння.

Для вирощування пшениці аграрій має забезпечити наявність земельних угідь, технічного обладнання, кваліфікованого персоналу, засобів захисту рослин та сплатити податки. Однак ключовим компонентом у цьому процесі є якісне насіння.

Фермер може придбати посівний матеріал у вітчизняних чи іноземних компаніях або ж вирощувати його самостійно для власних потреб або на продаж. Хоча створення власної насінневої бази вимагає значних довгострокових інвестицій, цей підхід є надзвичайно рентабельним у перспективі.

Україна посідає одне з провідних місць у світі за розвитком насінневої галузі. Висока якість українського насіння вже отримала міжнародне визнання. Сприятливий клімат, різноманітність ґрунтів, постійні інвестиції (які можуть становити до 25% бюджету), а також впровадження інноваційних технологій галузевими лідерами створюють продукт із високою доданою вартістю.

Очевидно, що насіння вирощувати значно вигідніше, ніж саму культуру (табл. 3.5). Насінневий бізнес є менш ризикованим порівняно з переробним сектором. Переробка стикається з такими викликами, як обстріли, руйнування виробничих потужностей, перебої у постачанні електроенергії та її дорожчання, а також потребує значних витрат на промислове обладнання.

Інвестиції у селекцію, натомість, є менш енергозатратними та не вимагають великих приміщень. Основними чинниками успіху в цій сфері залишаються професійні кадри та сучасні технології.

Середні ціни на культури та насіння в Україні, 2024 рік, грн/т

Назва культури	Ціна на культуру	Ціна на насіння
Пшениця, другий клас	6 796	12 500
Соняшник	13 436	125 000
Ріпак	15 500	69 000
Кукурудза	6 800	84 210
Соя	17 300	28 000

Джерело: складено автором на основі [19]

Попри всі труднощі війни, українським аграріям варто робити ставку на створення продукції з високою доданою вартістю. Це може бути досягнуто як шляхом глибокої переробки, так і через розвиток інноваційного насінневого бізнесу. Такий підхід поступово сприятиме переходу від сировинної економіки до продовольчої, зміцненню міжнародних позицій України та покращенню рівня життя її громадян.

Висновки до розділу 3

Виклики зазвичай (в умовах мирного часу) можна розглядати як стимул до розвитку. Виклик вимагає від суспільства, бізнесу, конкретної людини застосування певних заходів протидії, спрямованих на причину виникнення небезпеки, а отже спонукає до інновацій, модернізації тощо. У цьому контексті необхідно зазначити, що завдяки сприятливому клімату, родючим ґрунтам і сильному агросектору, Україна посідає важливе місце на світовому ринку. Однак сучасні реалії вимагають не лише нарощування експорту, а й підвищення якості, впровадження стандартів безпеки та екологічної сталості.

Політична та економічна нестабільність в Україні створює значний ризик для аграрної галузі. Непередбачувані зміни в законодавстві, політичні

конфлікти та економічна криза можуть призвести до дестабілізації ринку, зменшення інвестицій та зростання цін на ресурси.

Крім того, нестабільність може призвести до втрати цінного часу та ресурсів на вирішення політичних та економічних проблем, замість того, щоб зосередитися на розвитку сільського господарства. Це може призвести до зниження конкурентоспроможності української аграрної продукції на світовому ринку.

За останній рік аграрна мапа України зазнала суттєвих змін, в нашій державі впало виробництво зерна, овочів та фруктів. Внаслідок окупації українські аграрії втратили великі площі землі. Ще одним катастрофічним наслідком війни стала втрата можливості експортувати продукцію та отримувати дохід.

Внаслідок збройної агресії Російської Федерації з 2014 року Україна втратила частину сільськогосподарських угідь у Луганській та Донецькій областях та на окупованих територіях АР Крим. Проте аграрний бізнес пристосувався до умов війни і галузь продемонструвала стабільність розвитку.

Війна в Україні створила значні виклики для логістики та ринків збуту аграрної продукції, яка є одним із ключових секторів економіки країни. Воєнний стан, розпочатий 24 лютого 2022 року, не тільки порушив звичні маршрути перевезення, а й кардинально змінив доступ до міжнародних ринків, на які припадає більша частина експорту.

До повномасштабного вторгнення через чорноморські порти Одеси, Чорноморська та Південного транспортувалося до 90% експорту зернових і олійних культур України. З початком блокади у лютому 2022 року цей канал експорту був майже повністю паралізований. У березні-квітні того ж року обсяги експорту впали до 500 тис. т на місяць порівняно з 5–6 млн т до війни. Для часткового вирішення цієї проблеми була запроваджена Чорноморська зернова ініціатива в липні 2022 року, яка дозволила частково відновити поставки. Однак її реалізація залежала від складних міжнародних переговорів

і політичної стабільності, що створювало ризики для довгострокового планування.

Наразі українська економіка є переважно ресурсорієнтованою. Наші фермери виробляють і експортують сировину, імпортери її переробляють і отримують продукцію з великою доданою вартістю, що дає більший прибуток. Проте в останні роки додана вартість стала важливим орієнтиром для українських виробників при виборі напрямку діяльності.

Попри всі труднощі війни, українським аграріям варто робити ставку на створення продукції з високою доданою вартістю. Це може бути досягнуто як шляхом глибокої переробки, так і через розвиток інноваційного насіннєвого бізнесу. Такий підхід поступово сприятиме переходу від сировинної економіки до продовольчої, зміцненню міжнародних позицій України та покращенню рівня життя її громадян.

ВИСНОВКИ

Політико-економічне середовище відіграє ключову роль у формуванні умов для розвитку аграрного сектора, особливо в умовах глобальних криз, повномасштабних війн та локальних конфліктів. Зміни середовища ведення бізнесу зумовлюють трансформацію підходів до державного регулювання, податкової та митної політики, укладання міжнародних угоди, умов фінансування та інвестування в аграрну сферу. В умовах воєнного часу урахування змін політико-економічного середовища набуває особливої значущості, оскільки це впливає не лише на можливості експорту продукції, але і на загальний рівень продовольчої безпеки країни. Держава відіграє ключову роль у формуванні політико-економічного середовища в аграрній сфері. Через реалізацію ефективної аграрної політики, заходів державного регулювання та застосування різноманітних економічних механізмів підтримки, держава визначає умови функціонування сільськогосподарських виробників та впливає на розвиток усього аграрного сектору.

Глобальний торговельний ландшафт, що формується провідними країнами світу, має значний вплив на можливості реалізації експортного потенціалу України. З одного боку, зростаюча глобалізація та лібералізація торгівлі відкривають нові можливості для українських експортерів. З іншого боку, протекціоністські тенденції, що спостерігаються в останні роки, можуть створювати значні перешкоди для українського експорту.

Особливістю сучасної глобальної торгівлі є поява нових торговельних угод, таких як Угода про всеосяжне та прогресивне транстихоокеанське партнерство (СРТРР) та Угода про вільну торгівлю між ЄС та Канадою (СЕТА). Ці угоди створюють нові можливості для українських експортерів, але водночас вимагають від них адаптації до нових стандартів та правил.

У наш час нестабільність набула загрозливих масштабів. Вона проявилась як в Україні, так і у світі в цілому. Цей чинник часто обмежує

експортний потенціал України та негативно позначається на економічних можливостях країн-імпортерів. Наслідки політичної нестабільності є такими:

- зниження інвестиційної привабливості;
- невизначеність щодо майбутнього економічної політики;
- збільшення ризиків для експортерів;
- зниження довіри з боку міжнародних партнерів.

Аграрний сектор є одним із «стовпів» української економіки. Він забезпечує значну частку ВВП, робочих місць і валютних надходжень. Україна традиційно посідає провідні позиції в світовому експорті зернових, олійних культур та інших сільськогосподарських продуктів. Ці позиції на світових ринках країна зберігає також останніми роками (незважаючи на війну на території держави). Потенційний врожай зернових та олійних культур в 2024 р. оцінюється на рівні 76,1 млн т. (в 2023 р. – 82,6 млн т.); у т.ч. врожай пшениці в 2024 р., оцінюється на рівні 20 млн т (в 2023 – 22 млн т) (за даними Українська зернова асоціація, УЗА).

Українські агрокомпанії за 32 місяці війни (з березня 2022 р. по жовтень 2024 р. включно) вивезли на зовнішні ринки 160 млн т зернових, олійних та продукти їх переробки. Попри те, що навесні 2022 р. через блокаду традиційних експортних маршрутів суттєво погіршилась здатність України експортувати сільськогосподарську продукцію, однак українські компанії продовжували вивоз продукції за кордон, розвиваючи альтернативні шляхи логістики.

За час повномасштабної війни змінилась структура експортерів. Відбулись структурні зрушення, які свідчать про розосередженість експортерів, на противагу високому рівню концентрації, що мала місце три роки тому. У 2021 р. топ-20 експортерів забезпечували 90% обсягів агротоварів з України, проте в 2023 р. на топ-20 компаній-експортерів припало лише 27,6% обсягів експорту. Станом на 2024 рік, Україна активно використовує територію ЄС для транзиту своєї агропродукції, особливо через сусідні країни, такі як Польща, Румунія та Угорщина. Цей підхід залишається важливим, враховуючи обмежений доступ до портів Чорного моря через військові дії.

Політична та економічна нестабільність в Україні створює значний ризик для аграрної галузі. Непередбачувані зміни в законодавстві, політичні конфлікти та економічна криза можуть призвести до дестабілізації ринку, зменшення інвестицій та зростання цін на ресурси. Однією з ключових проблем, яка обмежує експортні можливості України в умовах складної політико-економічної ситуації, є конкуренція на міжнародному ринку. Зростання виробництва аграрної продукції в інших країнах і посилення їхніх позицій може зменшити попит на українські товари й вплинути на ціни. Політичні та економічні кризи в країнах-партнерах також створюють ризики скорочення експорту. Для протидії цим загрозам потрібні оперативні дії уряду та адаптація стратегії аграрних підприємств. Однак війна залишається ключовою перешкодою для агросектору України, створюючи значні труднощі у виробництві, логістиці та експорті сільськогосподарської продукції. Військові дії призводять до руйнування інфраструктури, блокування портів, забруднення ґрунтів і втрати сільськогосподарських земель. Це суттєво впливає на стабільність аграрного сектору та експортний потенціал України, що є критично важливим для економіки країни.

Події 24 лютого 2022 року стали початком масштабних втрат для аграрного сектору України, зокрема через руйнування виробничих потужностей, блокування експортних шляхів і втрату значних площ родючих земель у зонах активних бойових дій. Окупація та втрата шляхів збуту вплинули на обсяги виробництва зерна в Україні. У 2022 році Україна втратила понад 32 млн т врожаю зерна або 37,4% відносно 2021 року. Зерно – основа українського агроекспорту і воно постраждало найбільше серед усіх напрямків агропромислового виробництва.

Війна в Україні створила значні виклики для логістики та ринків збуту аграрної продукції, яка є одним із ключових секторів економіки країни. Воєнний стан, не тільки порушив звичні маршрути перевезення, а й кардинально змінив доступ до міжнародних ринків, на які припадає більша частина експорту.

Наразі українська економіка є переважно ресурсорієнтованою. Вітчизняні фермери виробляють і експортують сировину, імпортери її переробляють і отримують продукцію з великою доданою вартістю, що забезпечує їм значно більший прибуток. Зважаючи на це, формування доданої вартості повинне стати важливим орієнтиром для українських виробників та експортерів. Збільшення доданої вартості в ціні продукції може бути досягнуто як шляхом глибокої переробки, так і через розвиток інноваційного насіннєвого бізнесу. Такий підхід поступово сприятиме переходу від сировинної економіки до продовольчої, зміцненню міжнародних позицій України та покращенню рівня життя її громадян.